

Filosoferen met kinderen

Filosoferen inzetten bij kinderen ter bevordering van de ontwikkeling van het geloof en de geloofsvragen.

Volgens mij is het voor u heel moeilijk om van iedereen in de wereld tegelijk te houden.
Wij zijn maar met zijn vieren thuis en mij lukt het nooit.

Mark

Afstudeeronderzoek

Leraar Basisonderwijs

PABO

Christelijke Hogeschool Ede

Gabriëlle Vosters

L4B- LUT

090862

Juni 2013

Begeleider: Hans Borst

Inhoudsopgave

Inleiding.....	4
Opzet theoriedeel.....	5
1. Wat is geloven?	6
1.1 Definitie van geloven.....	6
1.2 Geloofsontwikkeling.....	6
2. Wat is filosoferen ?.....	10
2.1 Definitie van filosoferen	10
2.2 Socrates	11
2.3 Richtingen in de filosofie	12
3. Hoe kun je filosoferen met kinderen?	15
3.1 Ontstaan van kinderfilosofie	15
3.2 Is filosoferen met kinderen zinvol?	16
3.3 Filosoferen doe je zo	17
4. Hoe ga je om met geloofsvragen van kinderen?.....	21
4.1 Geloofsvragen	21
4.2 Geloofsvragen en culturele achtergrond	24
4.3 Denkstimulerende Gespreks Methodiek.....	25
5. Conclusie literatuur	27
6. Onderzoeksresultaten	28
6.1 Interviews	28
6.2 Conclusie interviews.....	32
6.3 Enquêtes en filosofielessen LIO -groep 5	33
6.4 Conclusie LIO - onderzoeksgroep	35
6.5 Enquêtes spiegelgroep 5	36
6.6 Conclusie spiegelgroep.....	37
7. Conclusie Praktijkonderzoek	37
8. Discussie	38
9. Aanbeveling	39
10. Samenvatting.....	40
11. Nawoord	41
12. Geciteerde werken	42
13. Bijlagen	44

Bijlage 1. Interview vragen	45
Bijlage 2. Enquêtevragen kinderen vooraf aan het onderzoek	46
Bijlage 3. Enquêtevragen kinderen na het onderzoek	47
Bijlage 3.1 Enquêtevragen LIO-groep 5	47
Bijlage 3.2 Enquêtevragen spiegelgroep 5	49
Bijlage 4. Lessen filosofie.....	50

Inleiding

Wij mensen zitten soms met zo veel vragen. Waarom grijpt God niet in bij oorlogen? Waarom gebeurt er dit op aarde? Waarom is er zoveel armoede? Ook kinderen zitten met vragen over het geloof. Ze hebben vragen over het dagelijkse leven en vragen over God die in de hemel zit.

Beste God,
Het heeft de hele vakantie geregend en mijn vader kreeg daar heel erg
de pest over in en toen zij hij dingen over u die je helemaal niet mag zeggen, maar ik hoop dat u hem
geen straf geeft.
uw vriend
(maar mijn naam zeg ik niet) (Hample, 1992)

Hierboven een vraag van een kind die hoopt dat zijn vader niet gestraft wordt, omdat hij wat dingen heeft gezegd, die hij niet had mogen zeggen. Zo zijn er veel kinderen die vragen hebben.

Ik, als leerkracht, zie het als mijn taak om over zulke vragen na te denken, samen met de kinderen. Mijn afstudeeronderzoek wil ik daarom ook richten op filosoferen met kinderen. Het lijkt me heel gaaf om door filosofielessen de kinderen te helpen met de ontwikkeling van een positief beeld van God. God is voor mij een liefdevolle Vader, maar zo denkt niet iedereen er over. Sommigen zien Hem als een streng persoon die hoog in de hemel zit. Door te filosoferen over God, krijgen de kinderen hopelijk te maken met een positieve ontwikkeling in het geloof. Ik wil de kinderen meegeven dat ze bijzonder en waardevol zijn. De wereld is zo hard, je wordt zo aan de kant gezet door de maatschappij, maar de kinderen mogen dan weten dat God ze nooit in de steek laat. Hij is er altijd voor ze.

De vraag waar ik me op wil richten is:

“ Op welke manier kun je filosoferen toepassen in je klas, zodat het een *positieve invloed* heeft op de ontwikkeling van het geloof en de geloofsvragen van de kinderen.”

Aan de hand van deelvragen over filosoferen en het geloof van kinderen wil ik erachter zien te komen, wat voor invloed het heeft op kinderen. In de praktijk ga ik filosofielessen geven aan mijn LIO-groep. Voordat ik die lessen ga geven, neem ik eerst een enquête af en na de filosofielessen nog een keer. Aan de hand van de enquêtes en reacties van de kinderen trek ik nogmaals mijn conclusie. De enquêtes zijn ter inzage. Daarnaast neem ik interviews af bij deskundige die gespecialiseerd zijn in filosofie en kinderen. De interviews werk ik in verhaalvorm uit. De uitgewerkte interviews zijn ter controle teruggestuurd naar de deskundigen.

Opzet theoriedeel

Hoofdvraag:

Op welke manier kun je filosoferen toepassen in je klas, zodat het een positieve invloed heeft op de ontwikkeling van het geloof en de geloofsvragen van de kinderen?

Deelvragen:

1. Wat is geloven?

- 1.1 Definitie van geloven
- 1.2 Geloofsontwikkeling

2. Wat is filosoferen?

- 2.1 Definitie van filosoferen.
- 2.2 Socrates
- 2.3 Welke richtingen van filosoferen zijn er?

3. Hoe kun je filosoferen met kinderen?

- 3.1 Ontstaan van kinderfilosofie
- 3.2 Is filosoferen met kinderen zinvol?
- 3.3 Filosoferen doe je zo

4. Hoe ga je om met geloofsvragen van kinderen?

- 4.1 Geloofsvragen
- 4.2 Geloofsvragen en culturele achtergrond
- 4.3 Denkstimulerende Gespreksmethodiek

1. Wat is geloven?

Wat is nu eigenlijk geloven? Waar geloven wij als mensen eigenlijk in? Vaak wordt ons de vraag gesteld waar geloof jij in en waarom geloof je daar in? Om daar goed antwoord op te kunnen geven is het van belang dat je weet wat geloven inhoudt. Er is ook nog een wezenlijk verschil tussen het geloven van volwassenen en het geloven van een kind. In dit hoofdstuk wil ik dieper ingaan op wat geloven nu eigenlijk is. We gaan kijken naar de geloofsontwikkeling van de mens.

1.1 Definitie van geloven

ge·loof (het; o; meervoud: geloven)

1. het vertrouwen in de waarheid van iets
2. een vast en innig vertrouwen op God
3. godsdienst

ge·lo·ven (werkwoord; geloofde, heeft geloofd)

1. vast vertrouwen in het bestaan van iemand of iets: *geloven in* (of: *aan*) *God*
2. voor waar houden op het gezag van een ander
3. menen, denken: *ik geloof dat hij ziek is*
4. een godsdienst aanhangen *eraan moeten geloven (a)* iets onaangenaams moeten ondergaan; *(b)* vernield worden; *hij gelooft het wel* maakt zich geen zorgen (Van Dale)

Hierboven de definities van het woord geloof en geloven. Het staat vrij duidelijk beschreven wat het betekent. Maar wij mensen geloven niet zomaar ineens, daar gaan ontwikkelingen aan vooraf. Er zijn verschillende theorieën over geloofsontwikkeling. We gaan kijken naar de theorie van James Fowler, dit is een veel gebruikte theorie. Daarna kijken we naar de theorie van Engel & W. Ter Horst

1.2 Geloofsontwikkeling

Meestal wordt geloofsontwikkeling beschreven, al dan niet in fasen. Dat brengt met zich mee dat het door elkaar gevlochten is. Het is iets, wat zich ontwikkelt. De inhoud en het proces vermengen zich. De kern van de godsdienstige ontwikkeling van kinderen wordt gevormd door vertrouwensrelaties. Eerst een vertrouwensrelatie met mensen en daarna met God. Daarmee samenhangend ontwikkelen zich de beleving, de kennis en de communicatie.

De eerste en belangrijkste vertrouwensrelatie is die met de ouders. Een kind ervaart de relatie met zijn ouders lang voordat hij een relatie met God ervaart. In de basisschoolleeftijd maakt het kind- van minder tot meer bewust- deel uit van een gezin, een groep en een gemeenschap waarin een bepaalde geloofsstructuur bestaat. Het kind ontwikkelt daar een godsdienstig sociaal bewustzijn. Kinderen geloven in belangrijke mensen in hun leefwereld en in de waarden die ze met hen delen.

Een kind is daarin sterk afhankelijk van de waarden van anderen (gezag). In dit proces van aangaan van bindingen en vertrouwensrelaties wordt hun identiteit gevormd, met hun geïnternaliseerde waarden en normen. Van daaruit ontwikkelt zich een vertrouwensrelatie met God, een positieve gerichtheid op God. (Vreugenhil, 2008, pp. 12-13)

James Fowler

James W. Fowler zette in de jaren zeventig een groot onderzoek op naar de geloofsbeleving. Hij ondervroeg kleuters en bejaarden en alle leeftijdsgroepen daartussen. Fowler ontdekte dat er gesproken kan worden van een aantal fasen in de geloofsontwikkeling. Daarbij noemt hij vooral 'de plaats van het gezag': op wiens gezag wordt een bepaald standpunt ingenomen? De plaats van het gezag verandert van buiten zichzelf, naar in zichzelf. "Wil een geloof dat onder druk komt te staan stand kunnen houden, dan zal het een overtuiging moeten zijn, die door het eigen omgaan met de waarheid van de Here God, de Bijbel en de kerk tot stand is gekomen". (Kind en geloof)

Faith:

- Zingeving: 'wijze waarop mensen proberen coherentie te vinden in en betekenis te verlenen aan de uiteenlopende krachtenvelden en relaties die hun leven uitmaken'
- Zingeving: 'constructie van het zelfbeeld en van de anderen, het wereldbeeld en het beeld van de uiteindelijke werkelijkheid (Cursus Vakdidactiek)

Fowler heeft 6 stadia ontwikkeld op basis van empirisch onderzoek. De overgang tussen de stadia zijn door criservaringen die het evenwicht dat ze hebben verworven, verloren laat gaan. De crisissen leiden tot nieuw patronen van zingeving of tot ontwrichting en regressie.

Hieronder worden de 6 stadia benoemd. De benamingen van de stadia komen uit geloofsopvoeding voor kinderwerkers. (Frank, 2000)

Beste God,
Is het waar dat mijn vader niet in de
hemel komt als hij vloekt tijdens het
voetballen?

Maarten

Stadium 0: 0 tot 2 jaar Funderingsgeloof

Dit is de voortalige fase. Er is sprake van een onbewuste ontwikkeling van een bepaalde gezindheid tegenover de wereld. Er is geen scheiding tussen ik en de ander, ik en de wereld, dus geen objectieve werkelijkheid. Het kind leert vertrouwen op de ouders

Stadium 1: 2 tot 6/7 jaar Ongeordend geloof

In dit stadium staan fantasieleven en imitatie centraal. De geest en de verbeeldingskracht krijgen veel beelden binnen, maar het verschil tussen verzinzel en realiteit is nog niet duidelijk. De verbeelding wordt dus niet beperkt door logisch denken. In dit stadium hebben gedragingen en verhalen van belangrijke volwassenen in hun leven een grote invloed. Ouders zijn in dit stadium van cruciaal belang, omdat zij zorgen voor betrouwbare beelden en rolmodellen. Het gevaar kan zijn verschrikking of morele indoctrinatie

Stadium 2 : 6- 12 jaar Geordend geloof

Het kind ontwikkelt nu een echt bekwaamheid om te denken, te rangschikken en dingen te volgen door patronen en logica. Het beheerst zijn wereld beter en wil het verschil weten tussen fictie en feit. Het kind is erop uit om zich ergens thuis te voelen en bij te horen. Het zal regels en geloof van een groep overnemen en dit ook uiten in de groep.

Stadium 3 : 12- 18 jaar Aanpassend geloof

In dit stadium is er een nieuw zelfbewustzijn en een vermogen tot reflectie. Dit heeft gevolg op de manier van omgang met anderen en op het aangaan van nieuwe relaties. Ze willen zich conformeren aan belangrijke mensen om hen heen. Ze accepteren hun gezag, zo worden hun overtuigingen en waarden en normen ook belangrijk. In dit stadium gaan ze zich ook afvragen, wie ben ik nou eigenlijk? En nog meer vragen komen er boven, die ze zichzelf nog nooit hebben hoeven afvragen.

Stadium 4 : 18 - 40 Kiezend geloof

In dit stadium wordt geschreeuwd naar uniciteit. Het is niet langer meer een afspiegeling van iemand anders, maar uniek wezen en eigen geloof. Geen kopieën meer van anderen. Het geloof is niet meer als een warme deken waar andere mensen ze hebben ingewikkeld, maar iets wat ze kunnen overwegen en aanpassen. In dit stadium hebben ze veel steun, bemoediging en persoonlijke verhoudingen nodig.

Stadium 5: Evenwichtig geloof

Sommige mensen gaan door naar een volgend stadium, bij het onderzoek van Fowler was dat 7%. Dit is vaak de oorzaak van een trauma, nederlaag en teleurstelling. Als het geloof afbrokkelt, dan wordt het bewerkt en gaan we door naar een volgend niveau. Dit maakt ons meer open voor de mening en houding van andere mensen.

Stadium 6 : Onbaatzuchtig geloof

Mensen in dit stadium zijn erop uit om de wereld te verbeteren. Ze weten hun plaats in de wereldgemeenschap en dragen een groot beeld met zich mee. Ze hebben een omvangrijke droom en een reeks waarden. Ze willen de waarheid vinden en die uitleven in de maatschappij.

Engel

Engel heeft een schaal gemaakt, die ook wel "De schaal van Engel" wordt genoemd. In tegenstelling tot Fowler is deze schaal niet ingedeeld in leeftijden. Je hebt verschillende fasen waar je doorheenloopt. Het is niet helemaal duidelijk of iedereen elke stap

De Schaal van Engel			
Gods rol	Rol van de evangelist	Antwoord van de mens	
Algemene openbaring Overtuiging ↓	Proclamatie ↓	-8	Bewustzijn van hogere macht
		-7	Enige kennis van het evangelie
		-6	Kennis van de fundamenteën van het evangelie
		-5	Begrip van het persoonlijk belang van het evangelie
		-4	Positieve houding ten opzichte van het worden van een christen
		-3	Herkennen van problemen en neiging tot handelen
		-2	Overgaan tot handelen
	Oproep tot bekering	-1	Berouw over zonden en bekering tot Jezus Christus
Wedergeboorte ↓	Nazorg	+1	Evaluatie na bekering
Heiliging ↓	Opgroeien ↓	+2	Invloegen in de gemeente
		+3	Groei in persoonlijk geloof en gedrag
			* Gemeenschap met God * Rentmeesterschap * Bediening in de gemeente * Getuigen in de wereld

helemaal afmaakt. De volgende indeling heeft Engel gemaakt.

1. Bewust van het bovennatuurlijke.
2. Bewust van het christendom.
3. Interesse in het christendom.
4. Bewust van de basisfeiten van het evangelie.
5. Begrip van de gevolgtrekkingen van het evangelie.
6. Positieve houding ten opzichte van het evangelie.
7. Bewust van persoonlijke behoefte.
8. Uitdaging en beslissing om te handelen.
9. Bekering en geloof.
10. Toewijding.

Verschillende gemeentes maken gebruik van deze schaal. Je ziet veel verschillende modellen.

Hierboven een model van de site: gemeentebloei. Je ziet dat hierbij een indeling is gemaakt tussen Gods rol, rol van de evangelist en het antwoord van de mens.

Uit dit model kun je halen dat waarschijnlijk niet iedereen elke stap afmaakt. Niet iedereen heeft een evaluatie en gaat dienen in de gemeente of getuigen in de wereld.

De theorie van Engel wordt dus op verschillende manieren toegepast. De 10 stappen hierboven zijn duidelijk en de tabel hiernaast geeft nog aan hoe je het toe kunt passen. Zoals invoegen in de gemeente, getuigen in de wereld.

Wim Ter Horst (Horst, 1991, pp. 18-21)

Volgens Ter Horst moeten we onderscheiden wat het eigenlijke is en het bijkomende, tussen “de schillen en de kern” om goed zicht te kunnen krijgen op de kern van het geloof.

De buitenste schil van het geloven kan die van de *gedragingen* worden genoemd, een kind moet ook leren hoe dat praktisch in zijn werk gaat; ‘leven met de Heer in de wereld.’

Het gaat hier dus over manieren, gewoonten, iets wat je doet en niet doet, woorden die je gebruikt en niet gebruikt, liederen, gebeden, afvraagbare kennis.

De tweede schil, kan de *levensbeschouwing* worden genoemd. Hier gaat het om normen en waarden, om het zingevingsysteem, om het godsbeeld, het mensbeeld, het wereldbeeld, om levens- en de geloofsleer, beginselen, standpunten en overtuigingen. Dat zijn termen die allemaal verwijzen naar de christelijke cultuur; levensstijl van het ‘christendom’ dat vele subculturen kent; hoofd- en bijstromen.

De kern is volgens Ter Horst het toegewijd zijn van het hart naar de volle werkelijkheid. Dus ook naar de werkelijkheid Gods. Wie dat zijn kinderen gunt, moet hen inwijden in geheimen die groter zijn dan onze sociale omgeving en cultuur. Dat inwijden noemt hij graag: de ‘priesterlijke’ taak van de geloofsopvoeder. Het gaat hier om geloven-in. Dat ontstaat alleen als er iets aan het evangelie wordt beleefd.

Samenvattend:

Het is belangrijk dat er, voordat er geloof in God plaats vindt, er een vertrouwensrelatie is met mensen. De relatie die als eerste plaats vindt, is de relatie met de ouders. Kinderen ervaren die lang voordat ze een relatie met God ervaren. Fowler heeft 6 stadia ontwikkeld waar mensen zich in kunnen bevinden, bij ieder stadium hoort een andere manier van geloven. Je begint bij funderingsgeloof en de meeste mensen eindigen bij kiezend geloof. Niet iedereen gaat door naar de volgende 2 stadia. Engel

heeft een 10 stappen schaal ontwikkeld. Hierin staan verschillende stappen die mensen doormaken, maar niet alle stappen worden door iedereen ook daadwerkelijk toegepast. Tot slot heeft Ter Horst het over de verschillende schillen die belangrijk zijn om je geloof te ontwikkelen. De gedragingen, levensbeschouwing en het hart. Het is belangrijk dat mensen toegewijd zijn van het hart naar de volle werkelijkheid.

2. Wat is filosoferen ?

Filosoferen klinkt heel moeilijk, vaak denken we dat alleen filosofen dat kunnen. Filosoferen is zelf denken. We kunnen filosofie niet leren, maar we kunnen wel leren filosoferen. In het onderstaande hoofdstuk komt het begrip filosofie aan de orde. Wat betekent het en welke soorten filosoferen heb je?

2.1 Definitie van filosoferen

fi·lo·so·fie (de; v) 1de wetenschap van de begrippen, opgevat als basis van alle andere wetenschappen; wijsbegeerte 2(meervoud: *filosofieën*) denkwijze, opvatting

fi·lo·so·fe·ren (werkwoord; *filosofeerde, heeft gefilosofeerd*) 1bespiegelingen houden (Van Dale)

Filosofie: Letterlijk: 'de liefde tot wijsheid. Het woord heeft in regels betrekking op iedere rationele overdenking over algemene principes, die bedoeld is voor het verwerven van groter begrip. De filosofie voorziet in een grondige analyse en verheldering van velerlei redeneringen, theorieën en methoden, en van de begrippen waarvan ze gebruik maken. Van oudsher streeft de filosofie ernaar een beter begrip van de wereld te krijgen, al legde een groot deel van de filosofie zich in de 20ste eeuw toe op een beter begrip van haar eigen werkwijze. (Will Buckingham, 2011, p. 341)

Lieve God,

In plaats van mensen te laten doodgaan en alsmaar nieuwe te maken, kunt u die we al hebben niet gewoon houden?

Liefs Paula

Volgens Kant is filosofie, de leer en de beoefening van de wijsheid (niet de wetenschap alleen) Filosoferen betekent: zelf denken, maar niemand slaagt daar werkelijk in, tenzij hij begint met te steunen op het denken van anderen, in het bijzonder op de grote wijsgeren uit het verleden. De filosofie is niet slechts een avontuur, maar ook een werk, dat niet zonder inspanning, zonder studie en zonder werktuigen verricht kan worden. (Comte-Sponville, 2007, p. 9) Filosofie is geen wetenschap en zelfs geen kennis. Het is ook geen weten, het is nadenken over de kennis die wij beschikken. Volgens Kant kunnen we filosofie niet leren, we kunnen alleen leren te filosoferen. Dit doe je door zelf te filosoferen, door na te denken over het eigen denken en dat van anderen over de wereld, de samenleving, over wat de ervaring ons leert of waarvan zij ons onkundig laat.

2.2 Socrates

Socrates wordt beschouwd als één van de stichters van de westerse filosofie. Maar Socrates schreef niets, hij stichtte geen scholen en kwam ook niet met grote theorieën. (Will Buckingham, 2011, p. 46)

Hij is vooral bekend geworden door zijn dialogen over allerlei dagelijkse en vaak filosofische vraagstukken. Er wordt veel geschreven over de Socratische methode, maar zelden wordt de filosoof zelf aan het woord gelaten. In *Theaetetus*, het boek van Plato over kennis, vertelt Socrates dat hij dezelfde kunst uitoefent als Phaenarete, die vroedvrouw was. "Wat zij bij vrouwen doet, doe ik bij mannen": het verlossen of baren van waarachtige kennis. Socrates voegt dus niet iets toe, leert mensen niet iets nieuws, reikt geen alternatieve opties aan, maar haalt iets naar buiten wat al bij iemand aanwezig is. dat doet hij door het stellen van vragen. Vragen die gericht zijn op wat iemand echt vindt. In feite is de methode van Socrates op dit punt synoniem voor "motiveren" en is het niet nodig om het er voor te zetten! Het gaat hier dan ook vooral over de manier waarop Socrates te werk gaat. De vragen van Socrates zijn nooit aanvallend, ze resulteren niet in strijd, "welles –nietes" en "ge-ja-maar." Hij gaat er namelijk van uit dat hij zelf niets weet. Hij is zelf niet zwanger, maar verlost iets bij de ander. Zijn vragen hebben daarom vooral een naïef belangstellend karakter. (Appelo, 2007, p. 35)

Socrates heeft het over inzichtelijke kennis. Bij Socrates komt die voorwaarde naar boven in de "Vroedvrouwenkunst (zie hierboven). In een dialoog van Plato, *Laches*, voert Socrates een gesprek met twee veldheren. Het gesprek begon met een eenvoudige vraag over dapperheid en Socrates laat hen inzien dat hun kennis over dapperheid onvolledig is. Hij vond dat ze slechts een vage voorstelling hadden, van wat dapperheid nu precies inhield. Want voordat we over dapperheid praten, moeten we eerst vragen wat dapperheid is en hoe je dapper kunt worden. Volgens Socrates is het belangrijk dat we kennis hebben van de begrippen, die ons handelen leiden. Dit voorkomt blind handelen.

In een socratisch gesprek ligt de nadruk op de ontleding van begrippen die je gebruikt, van woorden en uitdrukkingen die je al hanteert, van denkoperaties, zoals het maken van veronderstellingen en van afleidingen die je al uitvoert, van ervaringen die je al gehad hebt. Het hoeft daarbij niet om gesprekken tussen veldheren te gaan. Dagelijks gebruikte woorden, zoals vriend en vriendschap, vul je immers net zo goed op een onduidelijke manier in. Sommige mensen beschouw je als vrienden, je hebt allerlei opvattingen over wat een vriend hoort te doen en te laten. Maar je hebt daarom nog geen 'criteriologische' kennis. Dat is kennis die je toelaat te toetsen of datgene wat je voor vriendschap houdt, ook waarlijk vriendschap genoemd mag worden. Een ander voorbeeld zou kennis van de criteria zijn die je toelaten om op een betrouwbare manier falende vriendschap af te leiden uit gedragingen. In een socratisch gesprek wordt het mogelijk die vanzelfsprekende zaken nader te bekijken en erover na te denken.

Socrates zag zichzelf niet al leraar. Hij leerde niets aan anderen, maar bracht anderen ertoe van zichzelf te leren. Kennis, zo beweerde hij, is reeds in ons aanwezig. De vraag is natuurlijk wat de mens met kennis bedoelt. In elk geval gaat het niet om 'feitelijke' kennis, maar om inzichtelijke kennis: kennis die ons in staat stelt verbanden te leggen tussen de dingen. Het gaat Socrates erom dat die kennis herinnerd wordt, doormiddel van de methode van de 'bevallingstechniek'. De leraar neemt de rol aan van vroedvrouw of verloskundige.

(Mortier R. A., 1997, pp. 16-17)

Hiernaast een voorbeeld van een socratisch vragen gesprek. (Will Buckingham, 2011, p. 48)

2.3 Richtingen in de filosofie

Kant ging in zijn boek "Kritik der reinen Vernunft" verder in op het onderwerp filosofie. Hij ging daarbij uit van 4 fundamentele vragen die de kernproblemen van de filosofie vormden namelijk:

- Wat kan ik weten?
- Wat moet ik doen?
- Wat mag ik hopen?
- Wat is de mens?

(Immanuel Kant)

Bij deze vragen horen 4 verschillende manieren van filosoferen. De kentheorie, de ethiek, de metafysica en de filosofische antropologie. Er zijn natuurlijk nog veel meer soorten van filosofie, maar op deze 4 wil ik me richten.

Kentheorie

De kentheorie is een zeer omvangrijke tak van de filosofie, die zich bezighoudt met de aard en reikwijdte van het menselijk kennen. (Will Buckingham, 2011, p. 341) hiertoe behoren een aantal vragen:

1. Wat is kennis? (Bijvoorbeeld in onderscheid van geloof of vermoeden of fantasie)
2. Wat kunnen we weten? Zijn er dingen die je niet kunt weten?
3. Hoe kunnen we het beste kennis verwerven (ervan uitgaande dat we kennis kunnen verwerven)? (Empistemologie)

De ethiek

Ethiek is de tak van de filosofie die zich bezighoudt met vragen over hoe we moeten leven, en daarmee over het wezen goed en slecht, schoonheid, wat je behoort te doen en wat niet, plicht en soortgelijke begrippen. (Will Buckingham, 2011, p. 341)

Daarnaast evalueert het ook motieven en consequenties. In de ethiek vraagt de filosoof zich af wat de uiteindelijke norm is voor het menselijke handelen. Ethiek speelt een belangrijke rol in 3 kennisgebieden: de wijsbegeerte, de theologie en de medische wetenschap.

Plichtsethiek

Er is... slechts één categorisch imperatief. Deze luidt: handel alleen volgens die stelregel waarvan je kunt willen dat het een algemene wet wordt.

Immanuel Kant (Morris, 2011)

Plichtsethiek wordt ook wel Deontologie genoemd. Immanuel Kant was de beroemdste en invloedrijkste deontoloog ooit. Deontologen geloven dat goed en juist bestaan in het nakomen van objectieve morele plichten. Kant geloofde dat moraliteit uitsluitend bestaat in het handelen op basis van de plicht. Hij dacht, dat als je genoeg beleeft aan een handeling en er voordeel bij hebt en deze omstandigheden vormt zelfs maar een deel van je motivatie, dan kan die handeling niet als morele handeling gelden. (Morris, 2011, p. 75)

Situatie ethiek

In de ethiek is er vaak een dilemma dat wordt besproken. Bij de situatie ethiek wordt niet alleen gekeken naar de handelingen die normaliter worden gedaan na een dilemma, maar er wordt verder gekeken. Zoals tijdens een college werd uitgelegd: Er ligt een dilemma op je tafel en daarbij liggen ook de handelingen waarmee je het dilemma op kunt lossen. Maar bij situatie ethiek kijk je verder dan je tafeltje. Je oordeelt en handelt niet meteen, maar gaat verder in op het dilemma en je gaat onderzoeken wat de beste manier is, om op het dilemma in te gaan.

Metafysica

Metafysica is de tak van filosofie die zich bezighoudt met het diepste wezen van wat bestaat. Deze onderzoekt de wereld 'van buiten uit' en bestudeert kwesties die niet door de wetenschap kunnen worden opgelost. (Will Buckingham, 2011, p. 342)

Metafysica is het gedachtenspel achter het zijn van iets. Dit is dus niet zoals wij het waarnemen met onze zintuigen. Het gaat op zoek naar de echte betekenis.

Thema's die de metafysica bestudeert zijn:

- *Wat betekent 'zijn'?*
- *Waarvoor, waarvoor bestaan wij?*
- *Wat voor manieren van 'zijn', zijn er (bijvoorbeeld, personen).*

De thema's waarmee metafysica zich bezighoudt, worden bepaald door deze vraag te stellen:

Welke criteria bestaan er om vast te stellen dat iets is, dat iets bestaat als aparte entiteit?

1. Iedere entiteit moet ofwel een *individueel ding* zijn (een boek, Socrates), of een *eigenschap* (Socrates' kleur), of een *relatie* (een huwelijk), of een *gebeurtenis* (de dood van Socrates), of een *toestand* (Socrates die gestorven is) of een verzameling (de verzameling van Griekse filosofen). Deze entiteiten worden gewoonlijk *categorieën* genoemd.
2. Het bestaan, of zijn, van iets is dat wat het een entiteit maakt.

3. Alles wat identiteit bezit en onderscheiden kan worden van al het andere, is een entiteit.
4. Ook de verbindingen die een entiteit heeft met zijn eigen eigenschappen en relaties constitueert het als entiteit. Iedere entiteit moet dus eigenschappen hebben en moet minstens met enkele andere entiteiten relaties aangaan.
5. Iedere entiteit moet logisch consistent zijn, samenhangend.

De meest fundamentele concepten uit de metafysica zijn aldus het zijn (het bestaan), identiteit en logische consistentie of samenhang.

Behalve de betekenis die in voorgaande beschrijving werd gegeven, kan metafysica ook nog in minstens twee andere betekenissen gebruikt worden:

1. Het onderzoek naar entiteiten en toestanden die de menselijke ervaring transcenderen, bijvoorbeeld *het bestaan van God, de onsterfelijkheid van de ziel en de vrijheid van de wil*.
2. De populaire opvatting die te maken heeft met veronderstelde occulte en bovennatuurlijke fenomenen zoals geesten en telekinese. (Metafysica)

Filosofische antropologie

Filosofische antropologie onderzoekt wat de mens tot mens maakt. Er komen verschillende vragen aan bod, die ze proberen te beantwoorden:

- Wat is het wezen van de mens (in het Grieks: *anthropos*)?
- Is er onder of in alle culturele levensvormen iets universeel-menselijks te vinden?
- Verschilt de menselijke geest fundamenteel van computers?
- Hoe verhouden zich *gevoel* en *verstand*?
- Is de mens als vrij willend wezen uniek?
- Wat zijn de belangrijkste mensbeelden op dit moment en hoe onverenigbaar zijn deze?
- Valt wat we zinvol over de mens kunnen zeggen samen met onze wetenschappelijke (biologische, psychologische, sociologische, enz.) kennis van mensen? (Geesteswetenschappen)

Beste God,
Hoe wist u eigenlijk dat u God was?
Bart

Als ik ga kijken naar mijn onderzoek, ga ik me bezighouden met de ethiek. Wat is goed en wat is slecht? Dit is ook een onderdeel van geloofsopvoeding, dus dat komt zeer waarschijnlijk ook aan bod tijdens de filosofielessen. Ook pas ik metafysica toe. We gaan kijken waardoor we zijn ontstaan en wie God is, dus dat sluit aan bij het bestaan van God.

In de ethiek zijn nog verschillende stromingen waar ik naar wil kijken, namelijk de plichtsethiek en de situatie ethiek.

Samenvattend:

Filosofie is zelf denken, filosofie kun je niet leren volgens Kant, maar we kunnen wel leren filosoferen. In de filosofie zijn veel verschillende gebieden. Kant gaat uit van 4 vragen die de kernproblemen van de filosofie vormen. Wat kan ik weten? Wat moet ik doen? Wat mag ik hopen? Wat is de mens? Vanuit deze vragen zijn er 4 gebieden in de filosofie die eruit springen. De kentheorie, ethiek, metafysica en filosofische antropologie

3. Hoe kun je filosoferen met kinderen?

Filosoferen met kinderen lijkt misschien onmogelijk, maar dat is het zeker niet. Sterker nog volgens sommige zijn kinderen de beste filosofen. In dit hoofdstuk gaan we kijken naar het ontstaan van kinderfilosofie. Is filosoferen zinvol bij kinderen en hoe moet je filosoferen met kinderen?

3.1 Ontstaan van kinderfilosofie

Kinderfilosofie bestaat sinds het einde van jaren 60. Het wordt in verschillende vormen gegeven en in 40 verschillende landen. Hoewel van kinderfilosofie al in het begin van de jaren dertig in Duitsland voor het eerst sprake was, in de vorm van de beroemde Rundfunkvorträge van Walter Benjamin, vinden we de bron van de hedendaagse kinderfilosofie in de Verenigde Staten. De filosoof Matthew Lipman geldt als grondlegger. Lipman, de directeur van het Institute for the Advancement of Philosophy for Children (IAPC) van het Montclair State College in New Jersey, ontwikkelt een methodiek en een curriculum voor het filosoferen met kinderen.

Waarom hebt U de laatste tijd geen
nieuwe beesten uitgevonden?
We zitten nog steeds met dezelfde die
we al hadden.

Annemieke

Het centrale concept in de methodiek van het IAPC-programma is de "community of inquiry", in het Nederlands: de onderzoeksgroep, of de gemeenschap van onderzoek. De centrale gedachte is dat de groep zich tijdens het filosoferen omvormt tot een onderzoeksgroep die samen nadenkt, waarbij de leraar optreedt als faciliteerder van het gesprek. (Bartels, 2007, pp. 17-18)

Maar wat kenmerkt de gemeenschap van onderzoek? Het vertrekpunt is, datgene wat kinderen denken. Alles kan uitgesproken worden. Zo ontstaat er een gezamenlijk denkproces en kunnen andere kinderen daar weer op reageren. Er kan aan iedereen gevraagd worden om de gedachte uit te leggen of argumenten te geven.

De kwesties die besproken worden, komen voort uit de vragen en de reacties van kinderen. Welk thema er aan de orde is, hangt af van de grootste gemeenschappelijke interesse van de groep kinderen. De gespreksleider moet de filosofische kwestie naar voren halen en uitdiepen.

Het filosoferen in de onderzoeksgroep is authentiek. Er wordt gezegd wat op dat moment gedacht wordt: het is op geen enkele manier een simulatie van een wereld buiten school. Het gaat alleen om wat de leden van de groep zelf denken. Iets van horen zeggen, dat niet actief door iemand gedacht wordt, valt buiten beschouwing. (Bartels, 2007, p. 18)

Iemand citeren kan wel, alleen als je op dat moment kunt vertellen, waarom je er zo ook over denkt. Je kunt laten zien dat dat aansluit bij jouw gedachte.

Volgens John Dewey is leren niets anders dan leren te denken en Lipman vindt dat je daar zo snel mogelijk mee moet beginnen, het liefst zo gauw als ze de school binnenkomen. We moeten kinderen aanmoedigen zelf na te denken, onafhankelijk te oordelen, trots te zijn op persoonlijke inzichten, trots te zijn op een standpunt dat van hemzelf is, voldoening te halen uit redeneren. (Lipman, 1976)

3.2 Is filosoferen met kinderen zinvol?

“For Epicurus it is never too early to do philosophy; you have to start in the nursery”
(Tozzi, 2009, p. 52)

Wat voor nut heeft filosoferen in het basisonderwijs? Dat is misschien wel een vraag die veel mensen zich afvragen. Kinderen kunnen toch helemaal niet filosoferen? Filosoferen is van alle tijden en alle leeftijden. Ook kinderen filosoferen, misschien nog wel meer dan volwassenen. De Amerikaanse kinderfilosoof Gareth Matthews suggereert zelfs dat jonge kinderen daarom de beste filosofen zijn: ze staan nog vol met vragen in de wereld. Inderdaad: jonge kinderen stellen veel vragen, ze ontwikkelen ook redeneringen. Omdat ze willen begrijpen. (Bartels, 2007, p. 14)

Het nut voor het onderwijs is terug te vinden in de verrijking van het aanbod, in de andere aandacht voor begripsontwikkeling en begripsvorming en het gegeven dat onderzoek tot nu toe een positief verband signaleert tussen filosoferen en de invloed hiervan op ander vakken. De maatschappelijke winst is daar aanwezig waar kinderen vrijmoedig kunnen spreken, waar ze leren redeneren en waar jonge exponenten van die samenleving gestimuleerd worden tot eigen meningsvorming. Kinderen hebben zelf baat bij het filosoferen als toegevoegde activiteit, bij het ruimte krijgen om te reflecteren op verworven kennis, om op veel manieren te kunnen en mogen spreken en zwijgen op bepaalde momenten, een eigen mening te kunnen verwerven en door ook niet –psychologisch benaderd te worden in onderwijs situaties. (Beesen, 1991, pp. 63-64)

Kinderen met filosofische belangstelling zullen daardoor meer gading in school vinden, zodat de school hen meer aan kan bieden. Een filosofisch gesprek kan een toegevoegde sfeer zijn aan de communicatiemogelijkheden tussen leerkracht van het basisonderwijs en de kinderen. Het geeft ruimte aan meerdere perspectieven, meerder interpretaties naast elkaar.

Bij filosoferen speelt onderzoek van alledaagse begrippen en hun onderlinge relaties een rol. Het is het onderzoeken hoe de kenniselementen die we hebben, onderling samenhangen. Filosoferen met kinderen bevordert de begripsontwikkeling. In filosoferen wordt duidelijk wat het verband is tussen onze stelling name in deze wereld, tussen onze vragen en problemen aan de ene kant en de begrippen die we daarbij hanteren aan de andere kant.

In een filosofisch gesprek leren de kinderen dat ze vrijmoedig mogen spreken. Ze leren argumentaties van zichzelf en argumenten van anderen onderzoeken. Redeneren is in onze maatschappij onmisbaar. Er wordt in de politiek geredeneerd, maar ook in het bestuur van de sportvereniging. Het filosoferen is vooralsnog een zeer goede gelegenheid om ervaring te doen in het redeneren, het onderzoeken van argumenten en nagaan van criteria die anderen hanteren in een contextgebonden situatie. Dat laatste is van groot belang. Het gaat niet om argumenten in het luchtledige te bedenken of te onderzoeken. Redeneringen moeten in hun context (bijvoorbeeld de onderzoeksgroep) onderzocht worden, dan pas kan een betrokkenheid tot stand gebracht worden bij de naar voren gebrachte ideeën, tegenwerpingen, ect. Filosofische thema's zijn voor het opdoen van deze ervaring erg geschikt, omdat ze veel minder dan andere thema's, afhankelijk zijn van informatie waar iemand weet van heeft. Het gaat namelijk om thema's die niet door onze algemene kennis zijn opgelost. (Beesen, 1991, p. 69)

Een mening vormen doe je door een oordeel te vormen over de situaties die zich voordoen, problemen die aan de orde zijn, of vragen waar je mee geconfronteerd wordt. Filosofie is een goede gelegenheid om kinderen te stimuleren een eigen mening te hebben. Met filosoferen bied je de

mogelijkheid om in een gemeenschappelijke dialoog individuele gedachtegangen te ontwikkelen die tot een persoonlijke mening kunnen vormen. Zo werken ze aan een persoonlijk wereldbeeld.

Hieronder een voorbeeld van kinderen die met elkaar aan het praten zijn over God.

Mascha: ... He's looking colourful ...

Fabian: ... and he's got arms. And he's got ...

Mascha: ... legs ...

Fabian: ... legs. And got everything normal like a man. But there is, he has got many people in his body and can bring them always back to life again. But no man who died can be brought back to life.

Mascha: And he cannot bring cars to life.

Fabian: God has invented everything. God has invented human beings and has invented that nobody can do magic really. —But nobody can imagine these things.

Sarah: Even if you can't imagine—but nobody can imagine, if this is really true or not.

Nobody can know that.

Mascha: The God is sitting in the orange, too. That could be, too, God sits in an orange.

And I believe, God sits always there in the cloth. You can't see it. Unfortunately, unfortunately.

(Butner, 2007)

Hieraan kun je zien hoe kinderen al God's onzichtbaarheid proberen te begrijpen. Ze zijn hier ook al bezig met filosoferen over God.

In een docenthandleiding van Wilma Boesten staat het nut van filosoferen kort en krachtig beschreven. (Boesten)

Filosoferen met kinderen levert de volgende ontwikkelingen op:

- Ontwikkelen van een onderzoekende houding
- Ontwikkelen van discipline om naar elkaar te luisteren
- Leren om vragen te formuleren
- Woordenschatontwikkeling
- Ontwikkelen van taalvaardigheid (verwoorden van je gedachten)
- Leren redeneren en beargumenteren
- Leren om een standpunt te nemen
- Abstract leren denken
- Leren reflecteren
- Leren begrip hebben voor elkaar en elkaars gedachten en antwoorden

3.3 Filosoferen doe je zo

Er zijn verschillende manieren van filosoferen. Het wordt in zo'n 40 landen gepraktiseerd en de onderzoeksgroep wordt vrij algemeen als methodisch uitgangspunt geaccepteerd, maar in de praktijk zijn er verschillende benaderingen. Volgens Lipman gaat het om "dialogisch handelen" waarbij de nadruk ligt op beweren, navragen, onderzoeken in de dialoog. Gareth Matthews zet de

verwondering centraal, het vragen. Richard Anthone en Freddie Mortier onderscheiden vier typen doelstellingen die de gespreksleider in het filosofisch gesprek tracht te realiseren:

- Inhoudelijke doelstellingen; het gaat hierbij om het verwerven van kennis van en inzicht in een bepaalde (de besproken) wijsgerige kwestie.
- Doelstellingen op het gebied van de ontwikkeling van denkvaardigheden
- Doelstellingen op het vlak van persoonlijke zingeving. Het filosoferen stelt kinderen in staat tot een zinvoller contact met hun leefwereld.
- Doelstellingen op het vlak van de realisatie van de filosofische werkvorm, concreet de gemeenschap van het onderzoek. (Mortier R. A., 2007)

Volgens Anthone en Mortier zijn de keuzes naar de verschillende doelstellingen verbonden met filosofische tradities. De doelstelling van denkvaardigheden houdt een keuze in voor een analytische benadering volgens de Anglo-Amerikaanse filosofische traditie. Persoonlijkheidsdoelen is een keuze voor een praktisch therapeutische benadering, die verwijst naar de wijsbegeerte van de Oudheid. De inhoudelijke doelen komen overeen met de traditie van de continentale filosofie. Het centraal stellen van de onderzoeksgroep behoort volgens hen bij de waardenpedagogische benadering. De 4 doelstellingen zijn onderling verbonden. Wanneer je een doel nastreeft, realiseer je ook de andere doelen.

Iedere leraar filosofeert anders, op zijn of haar eigen manier. Het is belangrijk dat filosoferen met kinderen zijn kracht en betekenis juist ontleent aan de verbinding van de inhoud, het verkrijgen van inzicht in een kwestie, denken en de ontwikkeling ervan; zingeving en de “filosofische werkvorm” die ook wel dialoog wordt genoemd.

Lieve God,
Is onze dominee uw vriend of kent U
hem van Uw werk?
Wouter

In het Praxisbulletin staat een artikel “Filosoferen met kinderen in zeven stappen” met daarin een zevenstappenplan, waarmee je volgens Drs. Rudolf Kampers gelijk aan de gang kunt gaan met filosoferen. Hieronder het zevenstappenplan:

- Stap 1: introduceren

Introduceer de begrippen filosofie, filosoof en filosoferen. Dit aan de hand van een woordspin op het bord. Laat de kinderen nadenken over de woorden en schrijf het op in de woordspin. Begin met het woord filosofie en schrijf later zelf achter het woord filosofie=wijsbegeerte. Ga samen met de kinderen het woord ontleden. Welke 2 woorden zitten erin? Vraag wat de woorden betekenen. Vraag aan de kinderen een persoon die zij wijs vinden. Ook het woord begeren leg je uit. Als ze het niet weten, dan vertel je zelf wat het betekent. Eindig met de vraag: “Wie kan mij nu uitleggen wat het woord filosofie betekent?” Vervolgens vraag je naar het woord filosoferen. Schrijf erachter denken, praten, luisteren, zodat het voor de kinderen makkelijker wordt. Vraag aan de kinderen wat mensen doen al ze met elkaar aan het filosoferen zijn. Tot slot vraag je naar het woord filosoof. Zo worden de woorden duidelijk voor de kinderen en weten ze wat ze aan het doen zijn als ze gaan filosoferen.

- Stap 2: filosofische vraag

Om te kunnen filosoferen moet je een vraag hebben en niet zomaar een, maar een filosofische vraag. Omdat we graag willen dat de kinderen betrokken zijn, is het van belang dat de kinderen zelf een vraag bedenken. Een effectieve manier is om op het bord te schrijven: Ik vind....De kinderen mogen dan zelf de vraag afmaken. Als de kinderen geen antwoord geven, dan kan gevraagd worden: "Heeft niemand van jullie dan een eigen mening?" Een voorbeeld kan dan zijn: "Ik vind onze hond lief." Daaruit kan een filosofische vraag ontstaan bijvoorbeeld: "Wat betekent liefde" "Wat betekent liefde voor een hond?"

Ook kan het helpen als het volgende op het bord wordt geschreven: Waarom...? Wat is...? Hoe zou het zijn als...? Als er ongeveer 5 vragen op het bord staan, kan er op democratische wijze worden gekozen, waarover de meeste kinderen willen filosoferen.

- Stap 3: in de kring

Na het kiezen van de filosofische vraag is het makkelijk om in de kring te gaan zitten. Dit is een voorwaarde voor een goed filosofisch gesprek, omdat non-verbale signalen voor iedereen zichtbaar zijn. Zo kunnen ze ook goed luisteren naar elkaar, elkaar denkruimte geven, onbegrip signaleren en elkaar erbij houden. Het komt vaak voor dat kinderen het beste uit elkaar halen, ze geven elkaar denkruimte, ze stellen de juiste vragen aan elkaar en komen tot inzichten die ze individueel nooit bereikt zouden hebben. Kinderen leren van elkaar en als leerkracht leer je van de kinderen. Als leerkracht kom je meer te weten over de belevingswereld van de kinderen en zo sluit adaptief onderwijs daar goed op aan.

- Stap 4: het gesprek

In de eerste fase van het gesprek worden de begrippen in de filosofische vraag verduidelijkt. Een woord heeft vaak meerder betekenissen. Het verduidelijken van de verschillende betekennissen is belangrijk voor de rest van het gesprek. Om de verschillende betekenissen te achterhalen, is het makkelijk om het begrip in een andere context te plaatsen of met tegengestelde begrippen te werken. Je kan vragen: "Wat zijn de verschillen tussen (begrip) x en y?" "Wat zijn de overeenkomsten?" en "Is x misschien hetzelfde al y?"

Vanuit deze verkenning kan een uitleg, voorbeeld of ervaring gekozen worden, die het best uitdrukt wat de groep met het begrip bedoelt. Het is belangrijk om de verschillende associaties die de kinderen bij een begrip hebben, tot uiting te laten komen. Vragen kunnen gesteld worden zoals: "Wat denk (voel) je bij X?" en "Wat voel je bij Y?"

- Stap 5: inventariseren van antwoorden, meningen, argumenten & criteria

Als de begrippen duidelijk zijn, komt het gesprek in een nieuwe fase. Het inventariseren van de antwoorden op de startvraag. Iedere antwoord wordt onderbouwd met argumenten. Als gespreksleider is het belangrijk om de argumenten te verzamelen. De kinderen redeneren vanuit hun eigen overtuigingen en niet bijvoorbeeld, omdat papa het zegt. Redeneren kan ook op basis van analogie (overeenkomstige situaties of begrippen) of op basis van generalisatie. In deze fase van het gesprek kan worden gezocht naar criteria om een situatie te beoordelen. Of om te beoordelen onder welke omstandigheden een bepaalde uitspraak geldig is of niet. Het accent van het gesprek wordt daarmee verschoven en zo krijgt het gesprek meer diepgang.

- Stap 6: zoeken naar standpunten, die alle deelnemers onderschrijven

In deze fase kijken we of er standpunten zijn, die alle deelnemers aan het gesprek kunnen onderschrijven. Je zou de vraag kunnen stellen: “Denk je dat veel mensen het met dit standpunt eens zullen zijn?”

In deze fase komt ook het verschil tussen een discussie en een filosofisch gesprek het best tot uitdrukking:

- Discussies zijn gericht op overtuigen, gelijk krijgen, laten zien wat je in huis hebt, macht (of status) verwerven. De filosoof Aristoteles definieerde retorica als «het vermogen in elke zaak de beschikbare overtuigingsmiddelen te ontdekken». Retorica is dus «de kunst van het overtuigen». Die vormt de kern van het voeren van een discussie.
- De kern van een *filosofisch gesprek* is het opschorten van overtuigingspogingen, zodat er ruimte ontstaat voor gezamenlijk onderzoek. Een filosofisch gesprek is een *onderzoeksgesprek*, gericht op *gezamenlijk nadenken*, *redelijke argumentatie* en de *gemeenschappelijke analyse* van een thema. Voor de filosoof Socrates gold dat filosofie uit niets anders bestond dan dit idee van een gezamenlijk onderzoek. Het doel van een filosofisch gesprek is: uit te stijgen boven het individuele denken en daardoor inzichten te verwerven, die ieder voor zich niet zou kunnen bereiken. In een filosofisch gesprek manifesteert zich het grondprincipe van *samenwerking*. (Kampers, 2007)

- Stap 7: samenvatting, reflectie en vervolgopdracht

Hoewel er wel naar gestreefd wordt, zal de onderzoeksgroep niet altijd tot één of meer éénduidige inzichten komen. Soms komt de groep tot de conclusie, dat er geen optimaal antwoord op de startvraag gegeven kan worden. De slotconclusie hoeft geen consensus te zijn. Soms zijn er alleen maar meningsverschillen met verschillende redenen daarbij. Vaak is het zo bij filosoferen dat er door het gesprek de samenhang van een aantal zaken duidelijk is geworden. Als gespreksleider rond je het gesprek af met een samenvatting. Of je laat de kinderen dat doen. Na de samenvatting is het goed om te reflecteren op het gesprek. Met vragen als: “Wat ging er goed en wat ging er minder goed? Waarom?”, “Hoe kunnen we het anders doen?” en “Wat hebben we geleerd van dit gesprek?”

Als vervolgopdracht is het een idee om de gevonden antwoorden en argumenten in een persoonlijk filosofieschrift op te laten schrijven. Ook zou je er een creatieve draai aan kunnen geven. De kinderen mogen dan iets schilderen wat met de vraag te maken heeft.

- Tips voor leerkrachten/gespreksleiders bij het filosoferen:

Om goed en effectief te kunnen filosoferen met kinderen én om filosofische gesprekken goed te kunnen begeleiden, zijn een aantal vaardigheden en een bepaalde attitude nodig. Dat moet u echter niet afschrikken. Al doende zal het u steeds beter afdgaan.

Ik geef u alvast een paar nuttige tips:

- Neem net als de deelnemers een vragende, verwonderende houding aan.
- Geef nooit uw eigen mening. Zelfs niet als de deelnemers daar om vragen’
- Formuleer ter voorbereiding een aantal hulpvragen. Dat zijn vragen – gerelateerd aan de filosofische startvraag die als een rode draad door het hele gesprek lopen.
- Stimuleer de kinderen om tijdens het filosoferen zélf ook vragen aan elkaar te stellen.

- Streef een maximale participatiegraad na: iedereen komt minstens één keer aan het woord'
- Splits grote groepen (van meer dan twintig kinderen) op in een binnenkring en een buitenkring. Of ga met de ene groep filosoferen en laat de andere groep zelfstandig (of in een andere ruimte) werken.
- Laat de kinderen tijdens het gesprek (minimaal) één keer met hun buurman (of buurvrouw) gedurende drie minuten praten over de (hulp)vraag in kwestie.
- Geef af en toe een samenvatting van wat er is gezegd. En evalueer aan het eind van het gesprek.
- Filosofer over vragen (of thema's), die de deelnemers zelf hebben bedacht en geformuleerd. (Kampers, 2007)

Samenvattend:

Kinderfilosofie bestond in de jaren 60 en inmiddels wordt er in 40 landen gefilosofeerd met kinderen op verschillende manieren. De grondlegger is Matthew Lipman, hij heeft een programma ontwikkeld. De centrale gedachte is dat er tijdens het filosoferen een onderzoeksgroep ontstaat, die samen nadenkt en waarbij de leerkracht optreedt als faciliteerder van het gesprek. Het vertrekpunt is datgene wat de kinderen denken. Alles kan uitgesproken worden en zo kunnen andere kinderen daar weer op reageren. Het is belangrijk om kinderen zelf na te denken, onafhankelijk te oordelen, trots te zijn op persoonlijke inzichten. Kinderen leren door filosoferen: vragen te formuleren, redeneren, beargumenteren, abstract denken, begrip hebben voor elkaar. Ook ontwikkelen ze een onderzoekende houding en discipline om naar elkaar te luisteren.

Bij filosoferen met kinderen heb je een aantal vaardigheden nodig die belangrijk zijn om een goed gesprek te krijgen namelijk: Neem een vragende en verwonderende houding aan, geef nooit je eigen mening, formuleer een aantal hulpvragen, stimuleer de kinderen om aan elkaar vragen te stellen, geef een samenvatting van datgene wat er gezegd wordt.

4. Hoe ga je om met geloofsvragen van kinderen?

Wie is God nou precies? Waarom is Jezus als man gekomen en niet als vrouw? Komt iedereen in de hemel? Dit zijn allemaal geloofsvragen van kinderen. Kinderen willen alles weten en vinden iedere vraag ook heel normaal. Geloofsvragen van kinderen zijn oprecht en vaak denken ze dat we overal antwoord op kunnen geven. In dit hoofdstuk gaan we kijken naar de geloofsvragen van kinderen en de aanpak daarvan.

Mag je bidden als je stout bent geweest?

4.1 Geloofsvragen

Kinderen stellen andere vragen aan de wereld dan volwassenen. Als de lucht blauw is, dan is dat voor de volwassene een teken dat hij buiten in de tuin moet gaan liggen. Een kind gaat zich afvragen

waarom de lucht zo blauw is. Als er een misdaad is gepleegd, dan vraagt de volwassene zich af wat ze gaan doen, zodat het niet meer gaat gebeuren. Een kind vraagt zich af waarom iemand zoiets ergs doet. Globaal vraagt een volwassene: hoe kan ik het gebruiken, wat kan ik ermee of wat kan ik er aan/tegen doen? Terwijl een kind vraagt: Hoe werkt het en waarom? Hoe zit het in mekaar. Er zit ook een verschil in hoe volwassene en kinderen de wereld zien. Voor de volwassene is die maakbaar en veranderbaar. Voor kinderen is de wereld een bron van informatie. Volwassene willen alles beheersen en kinderen willen alles weten.

Volgens Leo de Vos zijn er een paar stappen die je moet toepassen, voordat je een geloofsvraag beantwoordt. Hieronder staan de verschillende onderdelen beschreven. (Vos, 2005)

Vereenvoudigen

Geloofsvragen zijn lastige vragen. Ze gaan over het leven en over het leven met God en dit zijn onderwerpen waar je lang over door kunt praten. Wat het vaak moeilijker maakt, is dat de vragen van kinderen komen. Kinderen hebben de complexiteit van het leven niet door. Ze stellen veel algemenere vragen dan volwassenen. Om die vragen te beantwoorden kun je ingaan op verschillende invalshoeken. Het is belangrijk om de vraag te vereenvoudigen, een goede manier om dat te doen is om te kiezen voor één invalshoek. De invalshoek die je kiest, moet er een zijn die eenvoudig is. Soms lijken vragen uit geen enkele invalshoek beantwoord te kunnen worden. Soms kan niet alles begrijpelijk gemaakt worden. Laat bij de kinderen plaats voor verwondering. Een onbegrijpelijk antwoord kan dan doorgaan als een geheim, want een geheim hoef je niet altijd te begrijpen. Kinderen voelen goed aan dat je sommige dingen in het leven niet begrijpt, maar toch de moeite waard zijn. Met het beantwoorden van vragen is het belangrijk om aan te sluiten bij de beleving van de kinderen. Op sommige vragen is er geen ruimte voor meerdere invalshoeken, dus is er maar één optie om de vraag te beantwoorden. Het is dan belangrijk om de tijd te nemen om over een antwoord na te denken. Er is nog een manier van vereenvoudigen en dat zijn de vragen waar wij als christenen heel ingewikkeld over denken. We kunnen kinderen wat opleggen zoals we het zelf geloven, maar dat is niet de goede manier. Zeker als er veel verschillende meningen over zijn. Vertel dan wat je zeker weet. We mogen best speculeren, maar we moeten het niet als 'Dogmatische Waarheid' meegeven. Ten slotte is er nog een andere manier van vereenvoudigen. Dat is door te kijken naar wat letterlijk in de vraag staat en niet afdwalen naar zijpaden. Het gevaar is dan om te gaan preken of te evangeliseren, maar daar hebben kinderen niet zo veel aan en zo negeer je ook hun vraag.

Logica gebruiken

Logica is erg belangrijk volgens de Vos. Logica noemt hij ook wel boerenverstand. Er moet een antwoord worden gegeven, waarbij een kind denkt dat hij het snapt. Hij zal inzien dat geloven af en toe best wel moeilijk is en dat het dus helemaal niet raar is, dat hij geloven moeilijk vindt. Wij denken meestal niet als eerste aan logica als we het hebben over geloofszaken. Logica vinden wij niet zo belangrijk, wij zijn niet rationeel ingesteld en denken vooral intuïtief en associatief. Maar voor kinderen is logica een goede invalshoek. Ook denken we dat logica en de Bijbel niet samen gaan, want logica past bij al het menselijke en een openbaring hoort bij God en geloof. Jezus gaf aan de wetgeleerden ook antwoorden met logica.

“Ook de schriftgeleerden die uit Jeruzalem gekomen waren, zeiden: ‘Hij is bezeten door Beëlzebul,’ en: ‘Dankzij de vorst der demonen kan hij demonen uitdrijven.’ **23** Toen hij hen bij zich geroepen had, sprak hij tot hen in gelijkenissen: ‘Hoe kan satan zichzelf uitdrijven? **24** Als een koninkrijk innerlijk verdeeld is, kan dat koninkrijk niet standhouden; **25** als een gemeenschap innerlijk verdeeld is, zal die gemeenschap niet kunnen standhouden.’” (Markus 3: 22-25)

Serius nemen

Het is belangrijk om de vragen van de kinderen serieus te nemen. Tegenwoordig zijn we al goed bezig om onze kinderen serieus te nemen en te luisteren naar hun vragen. We willen graag dat ze antwoorden krijgen, waar ze wijzer van worden. Maar toch zijn er nog valkuilen betreft het serieus nemen. Het is makkelijk om een vraag die een kind stelt, anders te interpreteren. Bijvoorbeeld de vraag: “Hoe weten ze dat God er echt is?” Waarschijnlijk is het eerste wat in ons op komt: bewijzen leveren dat God echt bestaat. Misschien bedoelt het kind wel hoe mensen door gedachten en gevoelens tot de overtuiging is gekomen dat God echt bestaat. Hij wil geen bewijzen, maar persoonlijke redenen. We moeten ons goed realiseren dat een kind een vraag misschien wel anders bedoelt, dan wij denken.

De 2^e valkuil is dat vragen anders uitgelegd worden, omdat het voor ons makkelijk is om zo te doen. De vraag: “Wat betekent God?” kunnen wij zien als een kans om te vragen wat God voor hen betekent en onze eigen overtuiging te geven. Misschien heeft kind het alleen over het woordje ‘God.’ Eigenlijk is het een hele basale vraag en daar moet een basaal antwoord op gegeven worden.

De laatste valkuil is dat we een vraag anders gaan maken. De vraag: “Is God echt?” Daar zouden wij van kunnen maken: “Is God er echt?” of “Bestaat God echt?” Het kind is alleen nieuwsgierig naar de waarneembaarheid en het persoonlijke gehalte van God.

Geruststellen

Sommige antwoorden moeten geruststellen. Vaak zie je meteen als een kind heel erg met de vraag zit. Geruststellen is niet makkelijker dan vereenvoudigen of logisch redeneren. Er komt veel zorg bij kijken en niet alle antwoorden zijn geruststellend. Kinderen hebben het wel nodig, om niet nog verder te zinken in de vraag die ze hebben.

Past Jezus wel in mijn hart?

Bemoedigen

Bemoedigen van kinderen gaat dieper dan geruststellen. Als je bemoedigt, geef je vaak ook advies. Je daagt ze uit om zelf mee te zoeken naar de oplossing. Sommige kinderen vragen geen geruststelling, maar hulp. Ze hebben het nodig om gestuurd te worden en ook zelf op zoek te gaan. We moeten advies geven, maar ze niet met heel veel volwassen informatie terugsturen. Kinderen geven zelf hun eigen tempo aan en daar moeten wij rekening mee houden.

De Vos geeft in zijn boek nog een aantal tips om geloofsvragen van kinderen te beantwoorden:

- Stel de vraag voor uzelf
- Vat de vraag samen
- Ontken de vraag niet
- Verdraai de vraag niet
- Keer de vraag eens om
- Houd het antwoord kort
- Antwoord slechts met één enkel aspect
- Wees gesprekspartner
- Geef open antwoorden
- Wees in het antwoorden flexibel
- Geef concrete antwoorden
- Geef het antwoord in één enkel woord
- Geef niet het antwoord
- Maak het antwoord praktisch
- Maak van uw antwoord een vrolijk avontuur
- Beëindig het antwoord met een nieuw vraag
- Stel het antwoord nog even uit
- Ga niet uit van vanzelfsprekendheden
- Zeg niet te snel dat u het niet weet
- Streef niet naar volledigheid
- Antwoord niet vanuit een 'diepere laag'
- Doe als het kan geen beroep op een autoriteit buiten uzelf
- Zoek teksten samen op
- Haal geen teksten uit hun verband
- Wees voorzichtig met geloofsmotto's
- Generaliseer niet
- Sluit aan op uw eigen beleving
- Stel het geloof voor als leerproces
- Gebruik metaforen
- Behandel kinderen als volwaardig
- Maak gerust fouten

(Vos, 2005, pp. 143-151)

4.2 Geloofsvragen en culturele achtergrond

Geloofsvragen vanuit een christelijke achtergrond krijgen we in het algemeen vaak te horen. Na het Bijbelverhaal komen er bij sommige kinderen vragen naar boven, waarover ze graag zouden willen praten. Maar stel je voor dat je een multiculturele klas hebt en er komen dan vragen aan de orde. Wat is dan je reactie of geef je geen reactie? In het interview met Hennie Nieuwenhuis – van de Kieft kwam dit onderwerp ter sprake. Haar reactie hierop was, dat je met kinderen met een andere culturele achtergrond kunt filosoferen, tenzij je ze wilt overhalen en wilt overtuigen van je eigen christelijke geloof. Je kunt de verschillen aantippen tussen bijvoorbeeld Allah en God, maar overtuig de kinderen er niet van dat Allah een straffende god is en God een liefdevolle Vader. Zo maak je duidelijk onderscheid en dat brengt alleen maar meer verwarring voor de kinderen. Kijk naar je doel van het gesprek. Is het om kinderen te overtuigen of om ze te prikkelen? Waarschijnlijk zaai je met overtuigen alleen maar meer onzekerheid en met prikkelen meer nieuwsgierigheid over het geloof.

Naast verschillende culturele achtergronden, zijn er ook meerdere intelligenties bij kinderen. Het is daarom ook mooi om kinderen uiteindelijk een verwerking te laten maken die bij hen past. De ene wil het graag opschrijven, de ander schildert er liever over. Zo kom je de verschillende intelligenties tegemoet en laat je iedereen vanuit zijn beste kant werken. Hierdoor zijn de kinderen ook meer betrokken en haal je het maximale uit een kind, omdat hij of zij vanuit zijn intelligentie kan werken.

4.3 Denkstimulerende Gespreks Methodiek

De DGM is in de jaren 70 ontwikkeld door de Amerikaanse Psychologe Marion Blank. Zij gaat ervan uit dat denken van kinderen gestimuleerd kan worden door taal. De denkstimulerende gespreksmethodiek kan kinderen helpen meer grip te krijgen op zijn ervaringen en zijn waarnemingen. Het kind kan zo meer structuur aanbrengen in de wereld om zich heen.

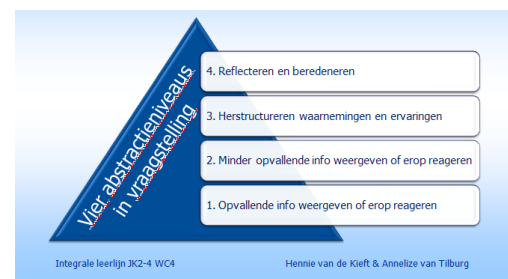
DGM leert de kinderen om op een steeds hoger abstractieniveau denkwerk toe te passen. Het gesprek ziet er al volgt uit:

Volgens Blank zijn er 4 verschillende abstractieniveaus die bij het stellen van een denkvraag gehanteerd worden:

1. Het weergeven van opvallende informatie en het weergeven ervan
2. Aangeduide en minder opvallende kernmerken weergeven of erop reageren
3. Herstructureren van waarnemingen en ervaringen
4. Reflecteren en beredeneren

(In de afbeelding hiernaast is duidelijk te zien dat je globaal begint en dat het gesprek steeds specifiek wordt.)

In de onderstaande tabel volgt een overzicht van de denktaken gerangschikt naar niveau. Deze zou gebruikt kunnen worden bij het maken van denkvragen.

Figuur 6: Overzicht overgenomen uit "D.G.M.: Praten met kinderen" van de Sadog.

Abstractie-niveau	Cognitieve vaardigheid	Voorbeeld
I Matching perception	Opvallende informatie weergeven of erop reageren.	Welke voorwerpen zie je op tafel?
II Selective analysis of perception	Aangeduide en minder opvallende kenmerken weergeven of erop reageren.	Welke vorm heeft een schaal?
III Reordering perception	Taalgebruik voor herstructurering en afremmen van gebruikelijke antwoorden.	Wijs eens dat deel van het ei aan dat we niet eten.
IV Reasoning about perception	Taalgebruik om ideeën en relaties te voorspellen, te bespreken en te integreren.	Wat gebeurt er met de koekjes als we ze in de oven doen?

(Velden, p. 30)

Samenvattend:

Kinderen willen alles weten en zo ook over het geloof. Ze hebben heel veel vragen en soms ook moeilijke vragen waar we echt geen antwoord op kunnen geven. Volgens de Vos is het belangrijk om vanuit verschillende invalshoeken vragen te beantwoorden. Bij het beantwoorden van vragen kunnen antwoorden vereenvoudigd worden. Dus het antwoord wordt gegeven vanuit een eenvoudige invalshoek. Logica is volgens de Vos ook erg belangrijk, omdat je zo het antwoord begrijpelijk houdt voor kinderen. De vragen van kinderen moeten we serieus nemen, de kinderen moeten gerust worden gesteld. Je ziet snel genoeg of kinderen met een vraag zitten en gerustgesteld moeten worden. Ook kunnen kinderen worden bemoedigd, door hulp te geven en ze zelf na te laten denken hoe nu verder. Naast het proberen te beantwoorden van de geloofsvragen van kinderen, is het ook belangrijk om te kijken naar de culturele achtergrond. Stel duidelijk het doel voor ogen, voordat het gesprek is begonnen. Met overtuigen kom je niet ver, maar door kinderen te prikkelen worden ze nieuwsgierig. Het is belangrijk om zelf goede vragen te stellen aan de kinderen, dit kan door de DGM. Dit helpt om kinderen meer grip te krijgen op ervaringen en waarnemingen en zo leren ze op een hoger abstractieniveau denkwerk toe te passen.

5. Conclusie literatuur

Na mijn literatuurstudie gedaan te hebben, kan ik een antwoord geven op mijn hoofdvraag.

“Op welke manier kun je filosoferen toepassen in je klas, zodat het een positieve invloed heeft op de ontwikkeling van het geloof en de geloofsvragen van de kinderen?”

Fowler heeft 6 stadia ontwikkelt op basis van empirisch onderzoek. In deze 6 stadia benoemt hij verschillende soorten geloven. In het eerste stadium leren kinderen te vertrouwen op hun ouders. Daarna komen ze in een stadium waar fantasieleven en imitatie centraal staan. In het geordend geloof krijgt het kind bekwaamheid om te denken en te rangschikken en dingen te volgen door patronen en logica. In deze fase gaan kinderen vragen stellen over het geloof. Deze geloofsvragen moeten serieus genomen worden en daar moet wat mee gedaan worden.

Om antwoorden te krijgen, kun je met de kinderen gaan filosoferen doormiddel van gesprekken. De kinderen stellen een vraag en daar gaan ze gezamenlijk over filosoferen. Door met kinderen te filosoferen leren ze om vrijmoedig te spreken, redeneren en kunnen ze een eigen mening vormen. Kinderen durven hierdoor hun geloofsvragen te stellen, om zo ook verder te kunnen groeien in het geloof. Ook leren de kinderen om over het geloof te redeneren.

In die gesprekken is het belangrijk te filosoferen aan de hand van stappen, om het voor de kinderen ook duidelijk en gestructureerd te houden. In de filosofische gesprekken is er ruimte voor gezamenlijk onderzoek. De kinderen gaan samen nadenken over een bepaalde vraag en die proberen ze samen te beantwoorden. Het beantwoorden van geloofsvragen kan ook door de leerkracht zelf gedaan worden. Het is verstandig om eerst met de kinderen samen tot een antwoord te komen, daarna kan de leerkracht zelf vertellen hoe hij of zij erover denkt, bijvoorbeeld door te kijken naar wat er in de Bijbel staat. Als geloofsvragen worden beantwoord, moet er wel gekeken worden naar de manier van antwoorden. In de bovenstaande literatuur staan de stappen beschreven hoe voor de kinderen goed en duidelijk antwoord gegeven kan worden.

6. Onderzoekresultaten

Voor het onderzoek heb ik 5 filosofie lessen aan mijn LIO groep 5 gegeven. Ik ben begonnen met 2 lessen filosoferen over de alledaagse dingen en daarna ben ik verder gegaan met godsdienst filosofie. De kinderen hebben vooraf allemaal een enquête ingevuld. In deze enquête stonden vragen over God, de enquête staat in de bijlage. Aan het einde van de enquête stond de vraag: Welke vraag/ vragen zou je willen stellen aan God. In de Godsdienstfilosofie lessen stonden een paar van die vragen centraal en daarover gingen de kinderen filosoferen. Ook heeft de groep 5 van basisschool 'het Baken' dezelfde enquête gekregen en die volgen de gewone Godsdienstlessen. Aan het einde van de periode hebben zij ook weer een enquête gekregen om te kijken wat het verschil is tussen de groep 5 die filosofie lessen heeft gehad en de groep 5 die de gewone Godsdienstlessen heeft gehad.

Voor het onderzoek heb ik verschillende mensen geïnterviewd die gespecialiseerd zijn in filosofie en kinderen. Hieronder de uitwerking van de interviews in verhaalvorm. De interview vragen staan in de bijlage.

6.1 Interviews

Interview Hennie Nieuwenhuis- van de Kieft

Hennie geeft les op de CHE en heeft Nederlands gestudeerd. Op de CHE geeft ze Nederlands en begeleidt ze studenten met hun stage. Ze is gespecialiseerd in gesprekken voeren met kinderen en heeft verschillende filosofische opdrachten/ lessen aan kinderen gegeven. Ook heeft ze met allochtone kinderen gefilosofeerd.

Volgens Hennie is filosoferen reflecteren op de werkelijkheid, nadenken over de concrete werkelijkheid die zowel zichtbaar is, als onzichtbaar. Filosoferen kan over elk onderwerp, het hangt wel van het aspect af. Het nut van filosoferen is de verwondering over de werkelijkheid. Verwondering kweken bij kinderen, is heel mooi. Verwonderen over hoe en waarom dingen zijn. Kinderen filosoferen en komen uit op een slotconclusie, ze proberen grip te krijgen op de werkelijkheid en dit bereik je door hardop te filosoferen. Volgens Hennie zijn kinderen heel goed in staat om te filosoferen. Ze maken onderdeel uit van de werkelijkheid en ze bewegen en leven zelf in die werkelijkheid. Kinderen zijn al heel jong bezig met het ontdekken van de werkelijkheid. Ontdekken van de werkelijkheid en filosoferen over die werkelijkheid heeft een samenhang. Sommige kinderen hebben meer aanleg voor filosoferen dan anderen. Maar uiteindelijk zijn alle kinderen bezig met filosoferen, elk kind heeft waarom vragen en elk kind exploreert.

Filosoferen op de basisschool is meer dan een filosofie les. Je zou het in kunnen zetten als doel of middel. Je zou het op de basisschool goed als middel in kunnen zetten. Het is een vorm van gespreksvoering, kinderen moeten ook nadenken bij de zaakvakken en dan kan het helpend zijn, als kinderen er op een filosofische manier naar zouden kunnen kijken. Het stellen van vragen is kind- en onderwijs eigen en filosofie begint met het stellen van vragen. Filosoferen en kinderen hardop laten denken, is mondelinge taalvaardigheid en dat is heel belangrijk bij kinderen. Niet alle kinderen zijn goed in mondelinge taalvaardigheid en daarom is het mooi om verschillende intelligenties in te zetten. Kinderen kunnen bijvoorbeeld het thema leven zelf vormgeven doormiddel van schilderen, boetsen etc. Maar uiteindelijk moeten er wel woorden bij komen en moeten ze toelichten waarom ze het zo hebben gemaakt. Filosoferen met allochtone kinderen zou best wel kunnen, maar je moet

oppassen met tegenstellingen tussen Allah en God. Denk goed na over je doel, je bent er niet om ze te overtuigen, maar om ze te prikkelen.

Kinderen moeten zelf positie in nemen en bepalen wat zij geloven en hoe zij erover denken. Kinderen zijn ontvankelijk en filosoferen past helemaal in de ontwikkeling. Filosoferen spoort kinderen aan in de ontwikkeling van hun geloof en ze gaan er dieper over nadenken. Het kan zeker invloed hebben op de ontwikkeling van het geloof van de kinderen, omdat ze hun zoektocht beginnen met een vraag. Geloof is niet een gearriveerd iets, waar je zomaar mee begint. Kinderen willen Jezus en het geloof ontdekken. Je kunt groeien doormiddel van vragen en godsdienstfilosofie.

Kinderen hebben geloofsvragen en het is goed om daar op in te gaan. Tegelijkertijd zijn wij mensen ook bang om dingen los te peuteren, zodat de kinderen er geen houvast meer aan hebben. Er zijn dus 2 kanten. Aan de andere kant worstelen kinderen ook met dingen en wat is mooier om dingen waar je mee zit, te kunnen bepraten. En dingen die feitelijkheden zijn, die haal je met vragen niet omver. Als iets niet bevraagd mag worden, dan kun je jezelf afvragen of datgene wel klopt. Alles moet je kunnen bevragen en dat zou je kinderen best aan kunnen leren. Het geloof heeft zoveel zekerheid en als we het niet mogen bevragen, hebben we eigenlijk maar een wankel geloof. Dus filosoferen heeft zeker een positieve ontwikkeling op het geloof en de geloofsvragen en een negatieve kant zou zijn dat je teveel afbreekt, maar dat is Hennie nog niet tegengekomen.

(Nieuwenhuis, 2013)

Interview met Jan Marten Praamsma

Jan Marten is leraaropleider en van oorsprong aardrijkskunde leraar. Hij is na zijn opleiding geografie en de leraren opleiding, onderzoeker geworden, wijsgerige pedagogiek en daarin gepromoveerd. En Jan Marten is er altijd mee bezig gebleven en schrijft er nog vaak over. Ik houd me bezig met de filosofie met betrekking tot de ontwikkeling van kinderen. Dus niet zozeer met filosoferen met kinderen.

Filosoferen is het systematisch nadenken over het bestaan, de wereld en de mens. Filosofie zou overal over kunnen gaan, maar het is belangrijk om bij filosofie dingen in verband en samenhang te zien. Filosoferen heeft als nut bestaansverheldering, iets begrijpen van hoe het leven in elkaar steekt. Kinderen en filosoferen zou wel nut kunnen hebben, alleen is de vraag wat je er dan bij voorstelt en of het mogelijk is. De vraag is of kinderen daar in een zinvolle manier toe in staat zijn. Filosofie veronderstelt een bepaald abstractie vermogen en het is de vraag of jonge kinderen daartoe in staat zijn. Kinderen kunnen bepaalde dingen denken over hoe de wereld is ontstaan, maar het is niet zeker of ze daar systematisch genoeg over na kunnen denken. Ze zijn nog niet in staat om een vraagstuk te analyseren. Kinderen kunnen op een bepaald niveau wel praten en nadenken over dat soort vragen en we kunnen suggereren dat dat een vorm van filosofie is, maar we moeten ons afvragen of dat filosofie genoemd mag worden. Filosoferen moet je leren en niet alle mensen zijn in staat om te filosoferen. Als voorbeeld rekenen en wiskunde, het heeft allebei met elkaar te maken, je kunt iets voorbereidends doen aan wiskunde, maar je zit dan nog niet op het abstractie niveau van wiskunde. Geloofsvragen met kinderen bespreken zijn mooie gesprekken, maar het is de vraag of dat filosofie is. Het heeft te maken met de traditie van filosofie. Heel vaak gaan filosofische discussies over wat is het wezen van de mens, wezen van het bestaan en het leven. Hoe verhoudt zich dat tot elkaar, welke veronderstellingen zitten daarachter, opvattingen? Dat niveau van reflecteren lukt waarschijnlijk niet bij kinderen. De vragen die kinderen stellen blijven een bepaalde concreetheid houden. Die vragen horen bij de ontwikkelingsfase en dus mag je die manier van reflecteren ook niet van hen verwachten. Het gesprek, de vragen die ze stellen, is wel een voorbereiding op filosofie. Dus in die zin kun je hele mooie dingen daarmee doen. Je kunt ze alert maken op het soort vragen die ze stellen. Bij filosofie gaat het om de maat van abstractie die je bereikt en het leggen van grotere verbanden en daarvoor denken kinderen vaak nog te concreet. En als ze vragen stellen, zoeken ze antwoorden in hun concrete werkelijkheid. En dat is het hele primaire aan hun hele antwoord geven en dan kun je je dus afvragen waarmee filosofie zich dan onderscheidt van het alledaagse denken. Volgens Jan

Marten kunnen kinderen niet filosoferen, omdat ze het abstractie niveau er niet voor hebben. Er zijn veel collega's die het hier niet mee eens zouden zijn, maar het hangt er vanaf hoe je filosoferen definieert. Je kunt met kinderen gesprekken hebben over geloofsvragen, maar filosofie gaat over het kritisch doordenken van vragen en dat kunnen kinderen nog niet op dat niveau. Het is een gesprek en wanneer je dat kritisch gaat doen en daarin de grotere verbanden kunt gaan onderscheiden, dan ontwikkelt zich dat tot filosofie.

Geloofsfilosofie oftewel geloofsgesprekken kunnen zeker aansporen tot diepgang in het geloof. Het is makkelijker om over theologie en geloofsopvoeding te praten, dan over filosofie, maar je kunt het wel met elkaar spiegelen. Geloof van kinderen is gebaseerd op vertrouwen. Kinderen stellen niet echt veel kritische vragen en als ze ze stellen dan zijn het nieuwsgierige vragen. Je kunt veel van die gesprekken met kinderen voeren en daardoor gaan ze misschien dieper nadenken over het geloof, maar dat neemt niet weg dat, als ze eenmaal adolescent zijn, ze een ander soort vragen gaan stellen dan in die kindertijd. Elke fase heeft zijn eigen vorm van verdieping en als je met kinderen over het geloof gaat praten, dan zullen ze meer over het geloof gaan nadenken, maar dat ze daarmee bestand zijn tegen de vragen die later komen, is niet het geval. We moeten geloven als een kind. Het geloof van kinderen is gebaseerd op vertrouwen en daarmee moet je wel uitkijken als je gesprekken gaat voeren over de geloofsvragen van kinderen. Vragen die in het referentiekader liggen van de kinderen, daarmee kun je niet zo veel schade aanrichten. Je hebt geloofsvragen die het geloof van kinderen kunnen beïnvloeden en je hebt theologische vragen die op veel meer afstand staat dan een geloofsvraag.

Geloofsgeprekken kunnen zeker wat toevoegen aan de ontwikkeling van het geloof. Kinderen moeten leren om taal te geven aan hun geloof. Het is belangrijk dat je geloof bespreekbaar maakt, omdat er in deze maatschappij weinig aandacht aan wordt gegeven. Anders is de vanzelfsprekendheid van het geloof te groot en kunnen ze de confrontatie niet aan gaan. Het is belangrijk om de kinderen te helpen om er taal aan te geven en daarvoor moet je zelf theologische kennis hebben. Je hoeft niet overal antwoord op te hebben, maar je moet de vraag zo kunnen herformuleren, dat het een zinvolle vraag is. Je helpt ze om hun eigen vraag te verhelderen en je geeft een draai vanuit jouw eigen referentiekader. En als je dat doet, dan ben je aan het filosoferen/theologiseren met kinderen. Het is pas echt filosofie met kinderen als ze zelf in staat zijn om zulke vragen te stellen en dat zullen ze niet kunnen. Filosoferen met kinderen kan alleen onder begeleiding. Ze kunnen het niet zelf, maar door hen te helpen hun vragen te articuleren kun je ze verder helpen met hun denkproces. Je zet de vragen van de kinderen in je eigen referentiekader en zo zou je dus kunnen filosoferen met kinderen. Godsdienst filosofie heeft wel invloed op de geloofsvragen van kinderen. Door gesprekken te voeren over de vragen van kinderen, kunnen er meerdere vragen op worden geroepen. En soms zijn die vragen te moeilijk voor de ontwikkeling van het kind. Aan de andere kant is het goed om kinderen te laten praten over het geloof. Het geloof wordt vaak geleefd en er wordt niet over gesproken door ouders of andere mensen en het is juist heel zinvol voor de ontwikkeling van de kinderen om erover te spreken.

(Praamsma, 2013)

Interview Henk Kuindersma

Henk Kuindersma is opgegroeid in Friesland in een open gezin. Zijn ouders waren midden orthodoxe-hervormd. Hij is gelovig, zonder krampen opgegroeid. Henk is in het basisonderwijs gaan werken en sprak, net zoals zijn vader, veel met kinderen. Thuis werden er vaak Bijbelverhalen besproken en mochten de kinderen vertellen waarom ze het een bijzonder verhaal vonden. Henk is begonnen op de kweekschool en vervolgens onderwijzer geworden. Daarnaast pedagogiek en onderwijskunde gestudeerd en toen overgegaan op praktische theologie.

“Jezus en God lijken wel tweelingen.”

Henk heeft daar geschreven over godsdienstige communicatie met kinderen, is onderwijsadviseur geweest op godsdienst/levensbeschouwing in het basisonderwijs en voortgezet onderwijs. Henk is nu de laatste 8 jaar werkzaam geweest aan de theologische universiteit in Kampen.

Henk is betrokken bij internationale circuits waar het over theologie en filosofie gaat. Daar bespreken theologen, filosofen en pedagogen de aanpak om te theologiseren en te filosoferen. Er werd daar een verband gebracht tussen filosofie en theologie. Een hoogleraar in Wenen heeft vanaf het begin het samen gekoppeld. Zij zegt dat de methode die je gebruikt bij het filosoferen je ook weer gebruikt om te theologiseren. Met theologiseren worden de vragen van de kinderen besproken. Er zijn 3 soorten vragen. Vragen die spontaan komen bij kinderen, vragen naar aanleiding van verhalen, vragen die de leerkracht stelt.

Voor Henk is filosofie open end en methodisch en didactisch is het bruikbaar voor kindertheologie, maar de thematiek is anders. Bij theologiseren cirkel je rondom religieuze en theologische vragen. Bijvoorbeeld het verhaal van Jacob bij Jabok in gevecht. Dit kan met kinderen worden behandeld en je zou kunnen vragen met wie Jacob vecht. De naam Israel komt aan de orde en dat is het punt waar kinderen op hun grenzen stuiten. Ze kunnen dat niet weten dat het betekent: ik heb met God gevochten. Je hebt daar een Bijbelswoordenboek voor nodig. Je hebt theologiseren met kinderen, theologiseren van kinderen en theologiseren voor kinderen. Bij kinderen theologie breng je kinderen in ontmoeting met Bijbelverhalen en ga je met ze praten over de betekenis van de Bijbelverhalen. Kindertheologie is heel erg verbonden aan constructivisme. Je kunt je identificeren met een verhaal ook wel navolgingtheologie. Maar ook vanuit die ontmoeting met Bijbelse inhoud en ook inhoud van de traditie, dat je tot constructie komt tot je eigen geloofsverhaal.

Filosoferen kun je over alle vragen van het leven en daar pas je dus een methode op toe. Dat kan bijvoorbeeld op een socratische wijze. Hij brengt de begeleider in een dienende en geduldige houding, dat is een groot verschil met het vroegere concept. Volgens Henk is scaffolding belangrijk. De hulp die wordt gegeven, is afhankelijk van de kennis van het kind. Je helpt ze een stapje verder. Bij filosoferen en theologiseren is belangrijk dat de mentale processen bij de kinderen zelf worden aangesproken en niet alleen cognitief, maar ook affectief, dus gevoel bijhebben. Maar ook sociaal, emotioneel, esthetisch en ethisch. Ze komen zelf tot een eindconclusie.

Het nut van filosoferen is methodisch, het aanspreken van de mentale processen. Kinderen hebben er plezier in en horen/leren van elkaar. Ze komen zelf tot nadenken en conclusies en krijgen zo oog voor de werkelijkheid rondom zich. Ze vormen een onderzoeksgroep, om samen tot een antwoord te komen. Daarbij denken ze gedisciplineerd en systematisch. Ze kunnen verschillende vragen onderscheiden; de kennisvraag en de betekenisvraag. Kinderen krijgen het idee dat ze zelf wat weten en zo stimuleren ze andere kinderen om zelf na te denken en een onderzoeksgroep te vormen.

Er wordt nog vaak gedacht dat kinderen filosoferen niet kunnen en Henk heeft in zijn proefschrift zijn vraag omgedraaid. Wat kunnen kinderen wel? En wat weten ze wel? Kinderen van deze tijd voldoen niet meer aan het beeld dat Piaget er van heeft. Ze komen meer in de buurt van Vygotsky, die het kind plaatst in zijn eigen culturele omgeving. Zowel materieel, maar tegelijkertijd speelt cultuur een belangrijke rol. Hij heeft dit in verband gebracht door taal en daarvoor heb je je omgeving nodig. Hij kwam tot de ontdekking dat niet alleen volwassenen, maar ook kinderen van elkaar kunnen leren.

Als leerkracht moet je naast de kinderen gaan staan, de leraar kan leerling worden en leerling kan leerkracht worden. Neem goed waar bij kinderen, het grote verhaal van de groep, het persoonlijke verhaal van het individu.

Godsdienstfilosofie spoort kinderen zeker aan om dieper in te gaan op het geloof. Er zijn hier veel protocollen over. Die protocollen zijn gesprekken tussen kinderen en gesprekken tussen kinderen en volwassenen. Daar staat ook in wat de kinderen zelf vinden. Kinderen ontwikkelen door in gesprek te gaan en met elkaar te overleggen. Samen op weg is belangrijk, sta naast het kind en niet ervoor. Kinderen moeten een eigen mening krijgen over God en daar zelfstandig in worden.

Filosofie kan zeker een positieve invloed hebben op het geloof en geloofsvragen, voorwaarde is wel dat je inhoud moet bieden, dit kan narratief of met poëzie. Je biedt identificatiemogelijkheden.

6.2 Conclusie interviews

Ik heb gekozen om 3 deskundigen te interviewen om mijn hoofdvraag te kunnen beantwoorden. De geïnterviewden hebben allemaal op hun eigen manier te maken met filosofie en kinderen. Na de interviews afgenomen en uitgewerkt te hebben, ben ik tot de volgende conclusie gekomen.

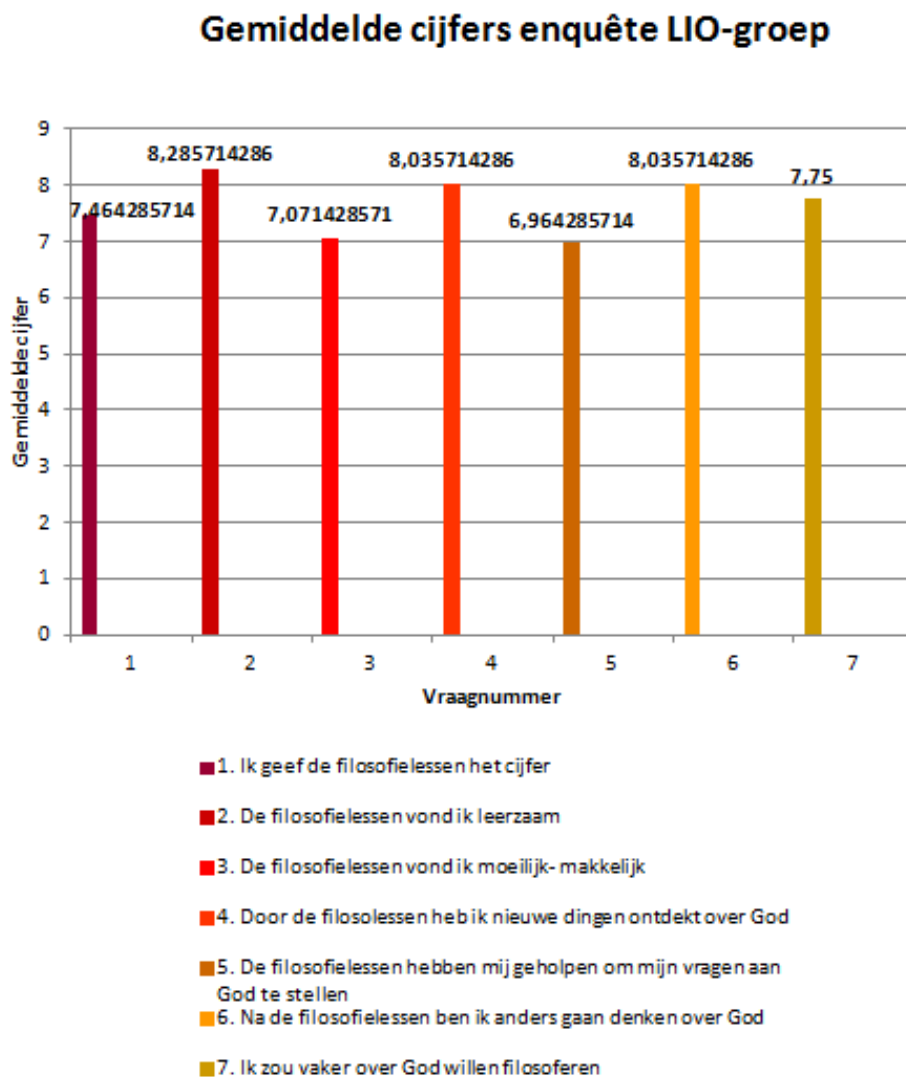
De definitie van filosoferen heeft iedereen verschillend onder woorden gebracht, maar het komt er op neer dat het gaat over nadenken en reflecteren op de werkelijkheid. Filosoferen is verwonderen, systematisch denken. Kinderen denken na over het bestaan, over God, over de wereld. Kinderen kunnen filosoferen over de werkelijkheid, omdat ze zelf in die werkelijkheid gaan en staan. Het tegenargument is hiervoor dat kinderen niet in staat zijn om te filosoferen, omdat ze het abstractieniveau niet hebben. Ze kunnen geen grote verbanden leggen en daarom is de vraag of je het filosoferen met kinderen kunt noemen. Filosoferen staat dicht bij theologiseren, filosoferen is de basis van theologiseren en het loopt vaak in elkaar over. Kindertheologie is heel erg verbonden aan constructivisme. Je kunt je identificeren met een verhaal ook wel navolgingtheologie. Maar ook vanuit die ontmoeting met Bijbelse inhoud en ook inhoud van de traditie, dat je tot constructie komt, tot je eigen geloofsverhaal. Filosoferen kun je over alle vragen van het leven en daar pas je dus een methode toe. Dat kan bijvoorbeeld op een socratische wijze.

Kinderen kunnen doormiddel van filosoferen groeien in hun geloofsontwikkeling. Het spoort ze aan dieper na te denken en te komen met vragen. Doormiddel van de gesprekken leren kinderen taal te geven aan hun geloof. Zeker in deze maatschappij is het belangrijk dat kinderen kunnen verwoorden waarin ze geloven en waarom. Kinderen zijn samen op zoek naar een antwoord en leren om te communiceren waarom ze het ergens wel en niet mee eens zijn. Het is wel belangrijk dat er tijdens de lessen en gesprekken inhoud wordt gegeven. Bij die lessen zou je uit kunnen gaan, zoals ook in het onderzoek gedaan is, van vragen. Geloofsvragen van kinderen bespreken is goed, zo leren kinderen om te praten over het geloof. De andere kant ervan is wel, dat je meer vragen op zou kunnen roepen waar kinderen nog niet aan toe zijn. Dan zou het kunnen zijn, dat je de veilige basis van de kinderen weghaalt. Maar de vragen die de kinderen zelf stellen, passen vaak bij de fase van ontwikkeling waar ze zich in bevinden en zo kan er dus niks af worden gebroken.

6.3 Enquêtes en filosofielessen LIO -groep 5

Mijn eigen LIO-groep 5 heb ik gebruikt om mijn onderzoek bij af te nemen. Aan het begin van het onderzoek hebben ze een enquête ingevuld met vragen over God. Dit was een voorproefje op de filosofielessen. Ook kon ik hier uit zien hoe kinderen dachten over God en de belangrijkste vraag voor het onderzoek was vraag 5: Heb je vragen over het geloof of vragen die je graag aan God zou willen stellen? Welke vragen heb je? De antwoorden van deze vraag heb ik verwerkt in de filosofielessen. Ook is er in het onderzoek sprake van een spiegelgroep. Deze groep5 heeft dezelfde enquête gekregen om te peilen hoe ze over God denken. Mijn LIO-groep heeft daarna filosofielessen gehad en daarna de eindenquête en de spiegelgroep heeft alleen de Bijbellessen gekregen en daarna de eindenquête.

Onderstaand heb ik de eind enquête van de onderzoeksgroep verwerkt in een grafiek. Het zijn 28 kinderen. Ze hebben cijfers gegeven en in de onderstaande grafiek is duidelijk te zien wat het gemiddelde cijfer is per vraag.

Bij vraag 1 moesten de kinderen een cijfer geven voor de filosofielessen in het algemeen. Het is duidelijk dat de kinderen, op een paar na, vrij hoge punten gegeven hebben. Het was opvallend dat de kinderen hoog zaten met hun cijfers. En zaten er een paar in het midden, dan spreek je over 5/6. Een enkeling gaf een onvoldoende. Vraag 2 was de leerzaamheid van de filosofielessen en deze heeft hoog gescoord, ondanks dat uit de enquête en ervaringen bleek dat een aantal kinderen het toch wel moeilijk vonden. Zo komen we bij vraag 3 en bij deze vraag ging het om de moeilijkheidsgraad van filosofie. Het verbaast me, zoals ik net al noemde, dat deze vraag best hoog heeft gescoord, dus dat willen zeggen dat de kinderen de filosofielessen toch wel makkelijk vonden. Het is wonderlijk om te zien dat tijdens de voorbereiding van de lessen, je zelf denkt dat sommige vragen moeilijk zijn voor de kinderen en dat dan tijdens de les zelf blijkt, dat de kinderen er zo antwoord op geven. De kinderen hebben tijdens filosofie nieuwe dingen ontdekt, zo blijkt uit de grafiek die met deze vraag een 8, 1 scoort. Dit is voor mij mooi om te zien. Tijdens de filosofieles krijg je wel het één en ander aan feedback, maar dat heel de klas er over het gemiddelde wat van heeft geleerd, is goed om te zien. Ook voor de kinderen is het goed dat ze steeds meer blijven leren over God. Niet alleen tijdens de Bijbellessen, maar ook juist uit gesprekken die ze hebben met elkaar en met de leerkracht. Vraag 5 scoort het minst van allemaal. De antwoorden van deze vraag waren ook heel wisselend. De ene kon zijn vraag wel behandelen tijdens de les en de ander niet. Ik denk dat het hier wel mee te maken heeft. Het was een korte periode waarin de kinderen 5 lessen hebben gehad. De eerste 2 lessen waren lessen filosofie over de alledaagse dingen. Daarna waren er 3 lessen Godsdienstfilosofie. Zoals bovenstaand al genoemd is, zijn de lessen gebaseerd op de geloofsvragen van de kinderen. Niet alle vragen zijn in deze 3 lessen aan de orde gekomen. Na de filosofielessen zijn de kinderen positiever over God gaan denken. Het leuke daarvan is dat tijdens de lessen de kinderen zelf uit de vragen zijn gekomen, zonder dat ik antwoord heb gegeven. Ze hebben elkaar geholpen om een positiever Godsbeeld te scheppen. Tot slot de vraag of ze vaker zouden willen filosoferen. Hier hebben de kinderen hoge cijfers gegeven. Wat opviel is, dat weer het grootste deel cijfers gaf van 8-10. De rest zat rond de 5 en een enkeling heeft een zware onvoldoende gegeven.

Als laatste vraag heb ik een openvraag gesteld namelijk: "Wat is voor jou het verschil tussen de Bijbel les en de filosofieles?"

" Bij de filosofielessen mag je je eigen mening geven en bij de Bijbel lessen niet."

"In de Bijbel staan de woorden van God en in de filosofielessen praten we erover."

"Helemaal niets."

" De filosofieles is moeilijker te begrijpen."

"Bij de Bijbel kun je niks zelf doen en bij filosofie wel."

"Filosofieles vind ik leuker."

6.4 Conclusie LIO - onderzoeksgroep

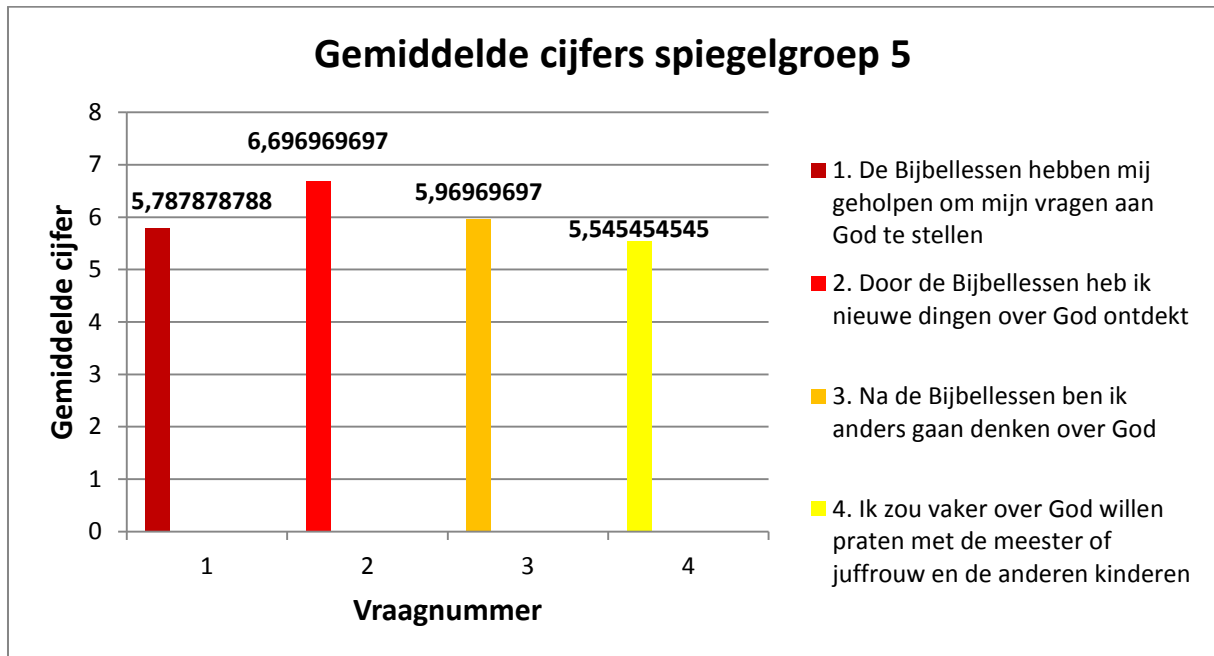
Na de lessen gegeven te hebben en de enquêtes te hebben doorgespit, kan ik een conclusie vormen voor de onderzoeksgroep. In mijn onderzoek ben ik wat afgeweken van de literatuur. De literatuur zegt namelijk dat het goed is om in kleine groepen te filosoferen en dat ook in de kring te doen. Aangezien mijn onderzoeksgroep mijn eigen LIO-klas was, heb ik er voor gekozen het iets anders aan te pakken. Het was niet mogelijk om de groep in tweeën te splitsen, want die tijd was er gewoonweg niet voor. Ook zijn kringgesprekken absoluut geen sterke kant van deze groep, dus daarom heb ik ervoor gekozen, om de kinderen gewoon aan hun tafel te laten zitten.

We zijn begonnen met 2 lessen filosofie over hedendaagse dingen. Je merkte aan de kinderen dat ze dit best wel heel leuk vonden om te doen. Ze konden naar mijn idee ook heel vlot antwoord geven op de stellingen en vragen die in de eerste twee lessen behandeld werden. Bij de 2^e les kwam er een vraag aan bod: "Moet je altijd aardig zijn, ook voor onaardige mensen?" Een antwoord van een jongen was: "Als je zelf goed behandeld wilt worden, moet je een anderen ook goed behandelen." Dit antwoord vond ik heel knap voor een kind uit groep 5. Als wij die vraag voorgeschoteld zouden krijgen, zouden we toch even diep na moeten denken. We gaan graven in ons verleden wanneer we wel aardig hebben gedaan tegen iemand die niet aardig tegen ons is geweest. Maar schieten vaak ook in de verdediging, want als iemand niet aardig is voor ons, dan zijn wij dat ook niet voor hem. Het mooie aan kinderen is dat ze heel natuurlijk reageren. Er waren natuurlijk ook kinderen die zeiden dat als zij geschopt werden, ze zeker terug zouden schoppen. Het antwoord dat ze geven is voor hen heel vanzelfsprekend. Wat de filosofielessen nog meer hebben gedaan, dan alleen maar meer leren over het dagelijkse leven en God, is dingen los maken bij kinderen. De kinderen komen tijdens de gesprekken op veel meer vragen en meer onderwerpen. Ze halen dingen uit het dagelijkse leven aan. Zo ook een meisje dat tijdens de 1^e filosofieles al werd geraakt door een stelling: "Omdat je niets meer weet van je eigen geboorte, is het misschien niet waar dat je ooit geboren bent." Ze begon over haar zusje te praten die dood was geboren. Ze heeft het zelf niet meegemaakt, maar heeft het gehoord van haar moeder. Ze vertelde kort aan de klas dat dat gebeurd was en stopte daarna met vertellen. Ze wilde het even zeggen en voor de rest niets. We gingen verder met de les en ineens begon ze heel hard te huilen. Ik vroeg waarom ze zo moest huilen en toen vertelde ze dat ze het zo erg vond van haar zusje. Deze vraag had niet te maken met de dood, maar voor haar was dit een aanknopingspunt om terug te koppelen naar haar doodgeboren zusje. Voordat ze wist wat we gingen doen met filosoferen schreef ze als vraag naar God op of hij haar zusje uit de dood op zou willen laten staan. Ik vind het persoonlijk heel bijzonder dat zulke dingen naar boven komen. Kinderen huilen niet graag in de klas en voor mij geeft dit aan, dat gesprekken voeren over dagelijkse bezigheden, maar ook godsdienstige gesprekken echt wat los kunnen maken bij kinderen. Misschien is dat niet meteen te zien aan de kinderen, maar ik geloof dat je wel gezaaid hebt. En daar bedoel ik mee, misschien hebben ze nu nog niet zo veel met de gesprekken die we gehad hebben, maar het zou goed kunnen dat ze er later aan terug denken. Ook bij de Godsdienstfilosofielessen konden ze goed overweg met de vragen en wat je zag gebeuren is, dat andere kinderen nog meer vragen kregen naar aanleiding van de filosofische vraag. Aan de ene kant is dit goed, omdat de kinderen zo nieuwsgierig worden naar meer, maar aan de andere kant wil je ook niet dat kinderen met vragen blijven zitten. Dit heb ik tijdens het onderzoek niet gemerkt.

Het laagste gemiddelde was van vraag 5. De kinderen konden niet allemaal hun vragen aan God kwijt. Aan de ene kant valt dat een beetje tegen, maar ik snap wel dat deze score eruit is gekomen. Niet alle vragen kunnen behandeld worden en de kinderen zullen ook niet altijd het antwoord hebben gekregen die hun vraag helemaal heeft beantwoord. Maar om kort samen te vatten, de kinderen vonden het leerzaam, ze hebben er een positiever beeld van God aan over gehouden en veel kinderen konden hun vragen aan God kwijt. Ze hebben geleerd om hun mening te verwoorden en ze kunnen verwoorden waarom ze het wel of niet eens zijn met anderen.

6.5 Enquêtes spiegelgroep 5

De enquête is afgenomen in groep 5 van basisschool 'Het Baken'. Deze klas bestaat uit 33 kinderen. Hieronder de gegevens van de eind enquête.

Wat mij gelijk opviel aan deze uitkomsten is dat ze allemaal vrij laag zijn. Veel kinderen hebben bij de vragen een 0 of een onvoldoende ingevuld, vandaar dat de score niet hoog is. De vraag die eruit springt is vraag 2. De kinderen hebben tijdens de Bijbellessen nieuw dingen ontdekt. Maar in vergelijking met de LIO-groep is deze score niet hoog, want daar is het gemiddelde een 8,3. Als je de enquêtes gaat vergelijken met elkaar dan komen er toch wel interessante dingen uit. De groep die filosofie heeft gehad, geeft net een voldoende voor de mogelijkheid om vragen te stellen aan God tijdens de Bijbellessen. De filosofiegroep geeft hiervoor een 7. Daaraan kun je zien dat er bij de filosofielessen dus meer ruimte is voor vragen van kinderen aan/ over God. Ook zijn de kinderen niet positiever gaan denken over God na alle Bijbelverhalen, ze zitten qua score een beetje in het midden. Ze zijn niet negatiever, maar ook niet echt positiever gaan denken over God. De LIO-groep scoort bij deze vraag een 8,1. De groep is dus wel wat positiever gaan denken over God. Dit komt waarschijnlijk, omdat ze meer de mogelijkheid hebben gehad om samen over God te praten. De spiegelgroep zou niet echt veel vaker over God willen praten en de filosofiegroep is hier wel positiever over, zij zouden vaker willen filosoferen.

6.6 Conclusie spiegelgroep

De conclusie van deze groep kan kort gehouden worden. De kinderen leren van de Bijbellessen nieuwe dingen over God. Dit doormiddel van de Bijbelverhalen die de leerkracht verteld. Ze leren nieuwe dingen, maar ik heb niet het idee dat alle kinderen echt hun ei kwijt kunnen bij de Bijbellessen. Zo blijkt ook uit het gegeven dat kinderen niet allemaal hun vragen kwijt kunnen tijdens de Bijbellessen. Maar daar staat tegenover dat ze niet echt vaker over God willen praten met de leerkracht dan dat ze nu al doen. Misschien komt dit, omdat ze niet gewend zijn om te praten over God met de leerkracht en met andere kinderen. Kinderen moeten leren om hun geloof te bespreken en daar wordt niet altijd aandacht aan besteed.

7. Conclusie Praktijkonderzoek

Op welke manier kun je filosoferen toepassen in je klas, zodat het een *positieve invloed* heeft op de ontwikkeling van het geloof en de geloofsvragen van de kinderen.

Het nut van filosoferen is het onderzoeken en bevragen van het geloof, delen van meningen en daardoor een eigen mening vormen. Filosoferen spoort aan tot het creëren van een beeld van God. Filosoferen is verwonderen, systematisch denken. Kinderen denken na over het bestaan, over God, over de wereld. Kinderen kunnen filosoferen over de werkelijkheid, omdat ze zelf in die werkelijkheid gaan en staan. Filosoferen kun je doormiddel van gesprekken, zoals in het onderzoek gedaan is met de kinderen, maar je zou ook kunnen filosoferen aan de hand van Bijbelverhalen. Zo maak je een combinatie tussen filosoferen en theologiseren.

Filosoferen heeft een positieve invloed op de ontwikkeling van het geloof van de kinderen. De kinderen beginnen hun zoektocht met een vraag en zo leren ze dat het geloof ook bevraagd mag worden. Het is belangrijk om als leerkracht naast de kinderen te staan. Geen antwoorden geven op de vragen van de kinderen, maar de kinderen zelf na laten denken en met elkaar in gesprek laten gaan. Zo leren kinderen hun geloof verwoorden en zijn ze in staat een eigen geloof te ontwikkelen. Kinderen komen in die gesprekken met meerder geloofsvragen en het is goed om daar als groep op in te gaan. Kinderen leren van elkaar en van elkaars mening en kunnen daardoor ook een eigen mening vormen.

8. Discussie

In mijn onderzoek is duidelijk naar voren gekomen wat voor invloed filosoferen op kinderen heeft. Filosoferen met kinderen heeft niet alleen invloed op de mentale processen, dus cognitief, maar ook affectief; er gevoel bij hebben. Maar filosoferen is ook sociaal, emotioneel, esthetisch en ethisch. Kinderen zijn goed in staat om te filosoferen, ze leven in een wereld waar vragen zijn en die kunnen ze zelf goed verwoorden. Tegenargumenten zijn dat kinderen niet in staat zijn zo abstract te denken. Kinderen denken binnen hun eigen kader en daardoor kunnen ze niet op niveau van filosofie komen. Daarbij moet je je dus afvragen welke definitie van filosofie je toepast.

In het onderzoek is naar voren gekomen dat filosoferen en theologiseren dicht bij elkaar liggen. Dit is mooi om te ontdekken, omdat de literatuur daar niets over zegt. Filosoferen is de basis van theologiseren en die 2 kunnen heel mooi in elkaar over lopen. Dit kwam vooral aan de orde in de 2 interviews, die ik heb uitgewerkt. Als je dan vanuit een kritisch oogpunt gaat kijken, kun je je afvragen of je wel bezig bent met filosoferen en niet met theologiseren. Daarmee zouden we verder kunnen onderzoeken in hoeverre die twee met elkaar in verband staan en wat het cruciale verschil is tussen filosoferen en theologiseren met kinderen en of er een wezenlijk verschil is.

Als ik terugkijk naar het onderzoek, zijn er wel wat punten waar nog het één en ander aan geschaafd kan worden. Een volgend onderzoek zou ik verspreiden over meerdere scholen om een nog breder beeld te krijgen van de mening en ervaring van kinderen met filosofie. Dit zou voor nu een te groot onderzoek zijn, maar als ik hier mee door zou gaan, zou ik het zo zeker uitbreiden. Ook meer differentiatie zou er toegepast kunnen worden in de gegeven lessen. Ze hebben nu gesprekken gevoerd, erover geschreven, tekeningen bij gemaakt. Maar de lessen zouden nog meer bij de meervoudige intelligenties aan kunnen sluiten.

9. Aanbeveling

Wat ik vooral belangrijk vind voor de praktijk, naar aanleiding van mijn onderzoek, is het luisteren naar de vragen van kinderen. Tijdens de Bijbelles hebben we vaak alleen maar even tijd om een Bijbelverhaal te vertellen en misschien nog wat te zingen. We moeten vaak snel verder en het is bij mij in de klas ook best wel herkenbaar. Maar kinderen hebben zo veel vragen. Naar aanleiding van de filosofielessen zijn er zo veel vragen naar boven gekomen. In de lessen kwamen de geloofsvragen van de kinderen naar voren, die ze al in de enquête hadden opgeschreven. Maar tijdens de gesprekken kwamen er nog veel meer vragen naar boven. Kinderen zitten vol met vragen en het is erg belangrijk om gewoon te luisteren. Je hoeft niet overal antwoord op te hebben, maar een luisterend oor is vaak al fijn voor de kinderen.

Zo kom ik op het volgende punt, wat erg belangrijk is. Als leerkracht moet je geen antwoorden willen hebben op alle vragen. De vragen gaan vaak over moeilijke dingen, waar wij als volwassenen geen antwoord op hebben en waar we misschien wel nooit antwoord op zullen krijgen. Als leerkracht moet je naast de leerlingen gaan staan. Je moet er niet boven staan en vertellen hoe het zit, maar het juist uit de kinderen laten komen. Als onderzoeksgroep gaan ze met elkaar in discussie en komen ze tot mooie “antwoorden.” Kinderen vormen ook zeker hun mening aan de hand van meningen van andere kinderen. Kinderen kunnen leraren worden en leraren kinderen.

In het begin is het voor kinderen en voor jezelf best wel lastig. Beiden nog nooit gefilosofeerd en het mooie daarvan is dat je samen op reis gaat. Je begint klein en leert van de vragen van de kinderen en hoe vaker het gegeven wordt, hoe beter je wordt in vragen stellen en de gesprekken leiden. En daarmee kan gezegd worden: filosoferen kun je leren!

10. Samenvatting

Het onderwerp van mijn afstudeeronderzoek is filosoferen met kinderen. De onderzoeksvraag luidt als volgt: *Op welke manier kun je filosoferen toepassen in je klas, zodat het een positieve invloed heeft op de ontwikkeling van het geloof en de geloofsvragen van de kinderen.* Ik heb enquêtes afgenomen bij mijn onderzoeksgroep en een spiegelgroep. Daarnaast heb ik filosofielessen gegeven aan de onderzoeksgroep en interviews afgenomen bij verschillende personen, die gespecialiseerd zijn in filosofie en kinderen.

Bevindingen literatuur:

In het geordend geloof krijgt het kind de bekwaamheid om te denken en te rangschikken en dingen te volgen door patronen en logica. In deze fase gaan kinderen vragen stellen over het geloof. Deze geloofsvragen moeten serieus genomen worden en daar moet wat mee gedaan worden. Dit zou je kunnen doen aan de hand van filosofische gesprekken. Het is belangrijk om goed na te denken, voordat je antwoord geeft. Tijdens de filosofische gesprekken is het de bedoeling dat de kinderen zelf in gesprek gaan met elkaar. De leerkracht is dan gespreksleider en de kinderen komen samen tot een conclusie. De kinderen leren door filosoferen: redeneren, mening vormen en vrijuit spreken.

Bevindingen onderzoek:

In het onderzoek kwam naar voren dat kinderen zeker kunnen filosoferen. De kinderen hebben filosofielessen gehad en daar kwam uit dat ze het erg leerzaam vonden. De meeste kinderen vonden dat ze hun vragen kwijt konden tijdens de lessen. Uit de enquêtes van de spiegelgroep, die alleen maar Bijbellessen hebben gehad, kwam naar voren dat de kinderen hun vragen niet echt kwijt konden tijdens de filosofieles. Sommige kinderen konden een duidelijk verschil noemen tussen de Bijbellessen en de filosofielessen. Uit de interviews kwam nog de vraag of kinderen wel kunnen filosoferen, maar ik ben er van overtuigd dat ze dat kunnen. Ik denk dat het erg ligt aan de definitie die je zelf aan filosoferen geeft. Filosoferen heeft een positieve ontwikkeling op de ontwikkeling van het geloof. Kinderen leren hun geloof te bespreken met anderen en dat helpt ze om dingen op een rij te zetten.

11. Nawoord

Allereerst wil ik een paar mensen bedanken. Mijn afstudeerbegeleider Hans Borst, hij heeft van het begin af aan in mij en in mijn scriptie geloofd. Mijn ouders wil ik erg bedanken voor de steun die zij mij hebben gegeven tijdens dit onderzoek. Ze hebben me bemoedigd en gestimuleerd als ik het even niet meer zag zitten. De deskundigen wil ik bedanken voor hun tijd en voor de zeer interessante gesprekken.

Om eerlijk te zijn, vond ik het erg lastig om te beginnen met mijn scriptie. Dat ik in de richting van Godsdienst zou gaan, was voor mijzelf al snel duidelijk, maar dan kun je nog zo veel kanten op. Uiteindelijk ben ik gaan filosoferen met kinderen. Wat ik echt super gaaf vond om te doen. Kinderen hebben veel vragen en dan is het heel mooi om te zien, dat ze samen met andere kinderen, tot een "antwoord" komen. Ik ben heel enthousiast in mijn onderzoek gestapt en nog veel enthousiaster eruit gekomen. Ik zou nog zo veel meer willen onderzoeken en ik zou iedereen aan willen raden om te gaan filosoferen met kinderen. Het is echt een verrijking voor jezelf en voor de kinderen. Je kunt veel leren van de kinderen en de kinderen leren van jou. Zoals ik in mijn onderzoek al heb benoemd, kunnen kinderen ook stappen in de rol van leerkracht en het aan andere kinderen uitleggen.

Het onderzoek is naar mijn mening best wel goed gegaan. De interviews waren snel gepland, het waren goede gesprekken en er kwamen positieve resultaten uit. De lessen filosofie sloegen echt aan bij de kinderen, ook al zou ik een volgende keer mij wel meer willen richten op de meervoudige intelligenties van kinderen. Aankomend studiejaar ga ik de Godsdienst Leraren opleiding doen in één jaar in plaats van vier jaar en in deze opleiding wil ik mijn PABO scriptie uitbreiden. Zo kan ik vanuit een hulpvraag mijn scriptie aanpassen op tieners in het voortgezet onderwijs.

12. Geciteerde werken

(sd). Opgeroepen op 10 5, 2012, van Van Dale :

<http://www.vandale.nl/opzoeken?pattern=geloven&lang=nn>

(sd). Opgeroepen op 10 5, 2012, van Van Dale:

<http://www.vandale.nl/opzoeken?pattern=geloven&lang=nn>

Appelo, M. (2007). *Socratisch motiveren*. Amsterdam : Uitgeverij Boom.

Bartels, R. (2007). *Kinderen leren filosoferen, Praktijkboek voor leraren*. Utrecht: Uitgeverij Agiel.

Beesen, B. (1991). *Filosoferen met kinderen op de basisschool: een complexe activiteit*. Enschede: Instituut voor Leerplanontwikkeling.

Boesten, W. (sd). *Levensbeschouwing*. Opgeroepen op 1 5, 2013, van

www.samenonderwijsmaken.nl:

<http://www.samenonderwijsmaken.nl/action/product/38/Levensbeschouwing>

Butner, G. (2007). How theologizing with children . *British Journal of Religious Education*, 139.

Comte-Sponville, A. (2007). *Filosofie een kennismaking*. Kampen: Uitgeverij Klement.

Cursus Vakdidactiek. (sd). Opgeroepen op 26 11, 2012, van KU Leuven:

www.kuleuven.be/thomas/page/cursus-vakdidactiek.../9885/

Empistemologie. (sd). Opgeroepen op 1 2, 2013, van www.kantacademy.nl:

<http://kantacademy.nl/499/Epistemologie%20/%20epistemologisch>

Frank, P. (2000). *Geloofsopvoeding voor kinderekers*. Culemborg: Internationale Bijbelbond .

Geesteswetenschappen. (sd). Opgeroepen op 1 2, 2013, van www.tilburguniversity.edu:

<http://www.tilburguniversity.edu/nl/over-tilburg-university/schools/geesteswetenschappen/wat-is-filosofie/antropologie.html>

Hample, S. M. (1992). *Lieve meneer God. Kinderen schrijven aan God*. Houten: Van Holkema & Warendorf.

Horst, W. T. (1991). *Christelijke geloofsopvoeding: een handreiking*. Kampen: Uigeversmaatschappij J.H. Kok.

Immanuel Kant. (sd). Opgeroepen op 12 6, 2012, van www.kantacademy.nl:

<http://kantacademy.nl/473/Vier%20hoofdvragen>

Kampers, D. R. (2007). Filosoferen met kinderen in zeven stappen. *Praxisbulletin*, 3-7.

Kind en geloof. (sd). Opgeroepen op 2 13, 2013, van www.opbouwonline.nl:

<http://www.opbouwonline.nl/artikel.php?id=11119>

Kuindersma, H. (2013, Mei 24). Filosoferen met kinderen. (G. Vosters, Interviewer)

Lipman, M. (1976). *Philosophy for children. Thinking: the journal of Philosophy for Children*. Oxford: Published for the Metaphilosophy Foundation by Basil Blackwell.

Metafysica. (sd). Opgeroepen op 12, 2013, van nl.wikipedia.org:
<http://nl.wikipedia.org/wiki/Metafysica>

Morris, T. (2011). *De kleine filosofie voor dummies*. Pearson Education Benelux .

Mortier, R. A. (1997). *Socrates op de speelplaats. Filosoferen met kinderen in de praktijk*. Leuven: Uitgeverij Acco .

Mortier, R. A. (2007). Socrates op de speelplaats. In R. Bartels, *Kinderen leren filosoferen. Praktijkboek voor leraren* (p. 19). Utrecht: Uitgeverij Agiel.

Nieuwenhuis, v. d. (2013, April 18). Filosoferen met kinderen. (G. Vosters, Interviewer)

Praamsma, J. M. (2013, April 24). Filosoferen met kinderen. (G. Vosters, Interviewer)

Tozzi, M. (2009). Helping Children To Philosophizing: State of the Art, Live Issues, Outcomes and Proposals. *Diogenes*, 60.

Velden, M. v. (sd). *DGM in de praktijk* .

Vos, L. d. (2005). *Wie heeft God verzonnen? Hoe beantwoord ik moeilijke geloofsvragen van kinderen*. Amsterdam: Buijten & Schipperheijn Motief.

Vreugenhil, C. B. (2008). *Kinderen leren geloven*. Nunspeet: Centraal Nederland.

Will Buckingham, D. B. (2011). *Het grote filosofieboek*. Diemen: VeenMagazines.

Alle uitspraken uit de omliggende kaders komen uit: Marshall, E. (1996). *Lieve meneer God*. Van Holkema & Warendorf.

13. Bijlagen

Bijlage 1. Interview vragen

1. Zou u uzelf willen voorstellen?
2. Wat verstaat u onder filosoferen?
3. Wat is voor u het nut van filosoferen?
4. In hoeverre denkt u dat kinderen in staat zijn om te filosoferen?
5. Zou Godsdienst filosofie de kinderen aansporen om dieper in te gaan op het geloof?
6. Zou Godsdienst filosofie met kinderen een positieve invloed kunnen hebben op de ontwikkeling van het geloof en de geloofsvragen van de kinderen

Bijlage 2. Enquêtevragen kinderen vooraf aan het onderzoek

1. Geloof je dat God bestaat?
2. Hoe zou een leven zijn zonder God?
3. Kun je vertellen wie God is?
4. Hoe denk je dat Hij eruit ziet?
5. Heb je vragen over het geloof of vragen die je graag aan God zou willen stellen? Welke vragen heb je?

Bijlage 3. Enquêtevragen kinderen na het onderzoek

Bijlage 3.1 Enquêtevragen LIO-groep 5

1. Ik geef de filosofielessen het cijfer :

0 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10

0 = niet leuk

10 = heel leuk

2. De filosofielessen vond ik leerzaam:

0 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10

0 = niet leerzaam

10 = heel erg leerzaam

3. De filosofielessen vond ik moeilijk – makkelijk:

0 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10

0 = heel moeilijk

10 = heel makkelijk

4. Door de filosofielessen heb ik nieuwe dingen over God ontdekt:

0 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10

0 = helemaal niks

10 = heel veel

5. De filosofielessen hebben mij geholpen om mijn vragen aan God te stellen:

0 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10

0 = helemaal niet

10 = heel erg

6. Na de filosofielessen ben ik anders gaan denken over God:

0 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10

0 = negatiever gaan denken

10 = positiever gaan denken

7. Ik zou vaker over God willen filosoferen:

0 1 2 4 5 6 7 8 9 10

0 = nee, helemaal niet

10 = ja, heel vaak

Wat is voor jou het verschil tussen de Bijbelles en de filosofieles?

.....

.....

.....

.....

.....

Bijlage 3.2 Enquêtevragen spiegelgroep 5

1. De Bijbellessen hebben mij geholpen om mijn vragen aan God te stellen:

0 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10

0 = helemaal niet

10 = heel erg

2. Door de Bijbellessen heb ik nieuwe dingen over God ontdekt:

0 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10

0 = helemaal niks

10 = heel veel

3. Na de Bijbellessen ben ik anders gaan denken over God:

0 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10

0 = negatiever gaan denken

10 = positiever gaan denken

4. Ik zou vaker over God willen praten met de meester of juffrouw en de andere kinderen:

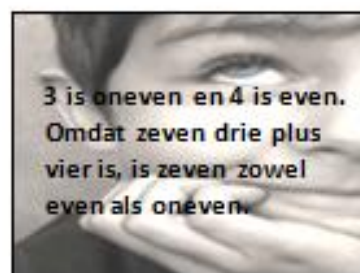
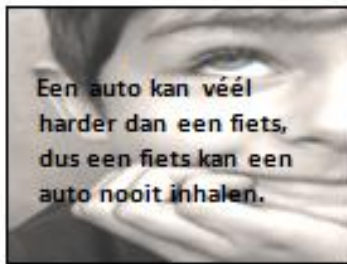
0 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10

0 = nee, helemaal niet

10 = ja, heel vaak

Bijlage 4. Lessen filosofie

Formulier Sp 2	Lesvoorbereidingsformulier	
Student: Gabrielle Vosters	(Basisschool)groep: 5 Vak: Filosofie	
Stageschool: Het Fundament, Genderen	Datum: 08-04-2013	
Beginsituatie		
De klas bestaat uit 28 kinderen, waarvan 10 meisjes en 18 jongens. Het is een drukke groep, die heel veel baat heeft aan duidelijkheid en structuur. De lessen filosofie worden daarom ook niet gegeven in de kring, maar gewoon terwijl de kinderen zitten aan hun tafel. De kinderen hebben nog nooit filosofie gehad. Ik heb van te voren verteld dat ze 5 lessen filosofie zouden krijgen, maar ze wisten helemaal niet wat het inhield.		
Lesdoelen		
Aan het einde van de les hebben de kinderen een eerste kennismaking gemaakt met filosofie. Ze kunnen aan het einde van de les vertellen waarom bepaalde beweringen wel of niet kloppen. De kinderen kunnen aan het einde van de les vertellen waarom ze het niet met andere kinderen eens zijn of juist wel.		
Competenties waar ik aan ga werken		
1.1.d. Beschikt over communicatieve vaardigheden die hem/haar in staat stellen adequaat te handelen in de groep. 1.2.a. Zorgt dat leerlingen zich op hun gemak voelen		
Uitwerking competenties en vuistregels		
1.1.d. → Het is belangrijk dat je als gespreksleider goed communiceert naar de leerlingen. Ik maak daarom vooraf aan de filosofieles duidelijke afspraken met de kinderen 1.2.a. → Voor de kinderen is dit de 1 ^e les filosofie en daarom wil ik zorgen dat de kinderen zich op hun gemak voelen. Vooraf vertel ik wat we gaan doen en maak afspraken met de kinderen, zodat ze duidelijkheid en houvast hebben		
Organisatie (voor, tijdens en na de les)		
Voor: De uitspraken zijn uitgewerkt in een powerpoint, usb is aanwezig, digibord is beschikbaar. Tijdens: De kinderen blijven allemaal aan hun eigen tafel zitten. Ze zitten in tweetallen en steken hun vinger op als ze willen reageren op de uitspraken. Na: Korte evaluatie van de 1 ^e filosofieles.		

Student: (Basisschool)groep: 5

Gabrielle Vosters

Vak: Filosofie

Stageschool:

Het Fundament,

Genderen

Datum: 16-04-2013

Beginsituatie

De kinderen hebben 1 les filosofie gehad. Ze hebben beweringen gehad en ze mochten daarop reageren. Ze hebben verteld waarom ze het er wel en waarom ze het er niet mee eens waren.

Lesdoelen

Aan het einde van de les hebben de kinderen de vragen voor zichzelf beantwoord. Ze hebben de antwoorden opgeschreven en tijdens de les hebben ze hun antwoorden en meningen verwoord naar de rest van de groep.

Competenties waar ik aan ga werken

3.5.I. Gebruikt afwisselende werkvormen om tegemoet te komen aan de verschillende stijlen van leren

1.4.g. Gaat flexibel om met onverwachte situaties binnen de groep

Uitwerking competenties en vuistregels

3.5.I. → De vorige les heb ik de kinderen laten praten en heb ik ze hun vinger op laten steken als ze iets wilden zeggen. Omdat niet iedereen goed is in mondelinge communicatie, heb ik deze les gekozen voor het uitschrijven van de antwoorden. Zo kunnen kinderen die het misschien wat minder vinden om het te zeggen, hun ei kwijt op papier. Hier voorkom je ook mee dat kinderen niks aan het doen zijn.

1.4.g. → De vorige les was er een onverwachte situatie. Een kind ging huilen, omdat haar zusje dood geboren is. Het ging op dat moment niet over de dood, maar zij moest bij deze vraag aan haar zusje denken. Het is belangrijk om hier goed aandacht aan te besteden en er bij stil te blijven staan.

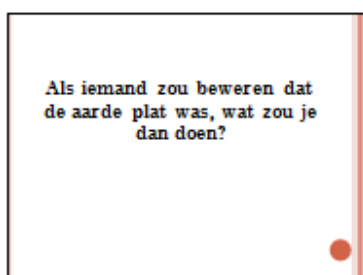
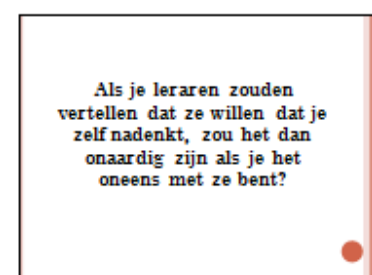
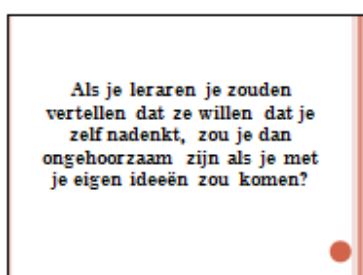
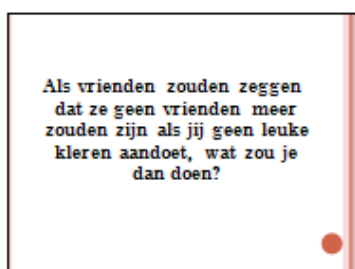
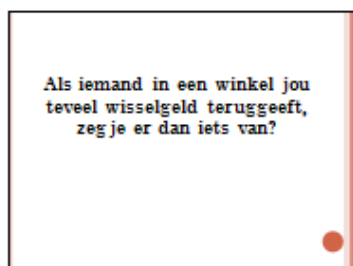
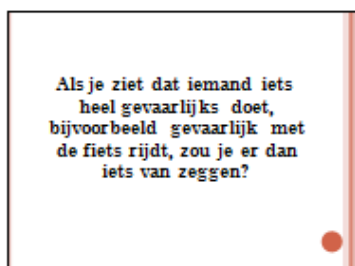
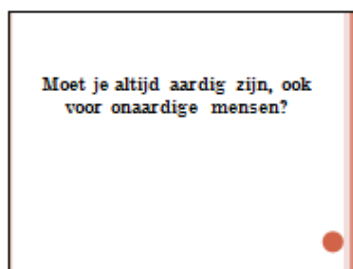
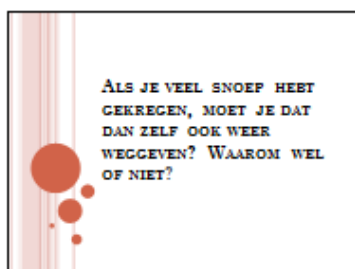
Organisatie (voor, tijdens en na de les)

Voor: De uitspraken zijn uitgewerkt in een powerpoint, usb is aanwezig, digibord is beschikbaar, papier om te schrijven

Tijdens: De kinderen blijven allemaal aan hun eigen tafel zitten. Ze zitten in tweetallen en steken hun vinger op als ze willen reageren op de uitspraken.

Na: Korte evaluatie

PowerPoint 2^e filosofieles

Student:
Gabrielle Vosters

(Basisschool)groep: 5

Vak: Filosofie

Stageschool:
Het Fundament,
Genderen

Datum: 23-04-2013

Beginsituatie

De kinderen hebben nu 2 lessen filosofie gehad. Ze hebben bij de 1^e les beweringen besproken en verwoord waarom ze het er wel en waarom ze het er niet mee eens waren. In de 2^e les hebben de kinderen antwoorden gegeven op filosofische vragen, dit hebben ze voor zichzelf opgeschreven en de kinderen die wilden reageren mochten hun antwoord verwoorden aan de rest van de klas. Vandaag gaan we beginnen met Godsdienst filosofie. De kinderen krijgen geloofsvragen te zien op een PowerPoint, waarover ze gaan praten. De geloofsvragen komen uit de enquête die ze hebben ingevuld.

Lesdoelen

Aan het einde van de les hebben de kinderen gesproken over de geloofsvragen. Ze hebben er samen over nagedacht en kunnen verwoorden wat hun mening over die vragen is en wat ze denken wat het antwoord zou kunnen zijn.

Competenties waar ik aan ga werken

- 1.6.b. Stimuleert leerlingen tot constructieve samenwerking
- 3.3.b. Geeft terugkoppeling op de antwoorden van de leerlingen

Uitwerking competenties en vuistregels

- 1.6.b. → De kinderen moeten samen tot een antwoord komen. Doormiddel van meningen te delen en onder woorden te brengen waarom ze zo denken, kunnen ze komen tot een samenwerking. Daar sluit het volgende doel mooi op aan:
- 3.3.b. → Omdat ik een terugkoppeling geef op de antwoorden en het samenvat is het voor de kinderen ook gemakkelijker om samen tot een antwoord te komen.

Organisatie (voor, tijdens en na de les)

Voor: De uitspraken zijn uitgewerkt in een powerpoint, usb is aanwezig, digibord is beschikbaar.

Tijdens: De kinderen blijven allemaal aan hun eigen tafel zitten. Ze zitten in tweetallen en steken hun vinger op als ze willen reageren op de uitspraken.

Na: Korte evaluatie

PowerPoint 3^e filosofieles

Leven wij voor eeuwig?

Hoe bent u ontstaan?

Hoe zou God het vinden als wij
vloeken?

Waarom gelooft niet iedereen in
u?

Student:
Gabrielle Vosters

(Basisschool)groep: 5

Vak: Filosofie

Stageschool:
Het Fundament,
Genderen

Datum: 14-05-2013

Beginsituatie

De kinderen hebben nu 2 lessen filosofie gehad. Ze hebben bij de 1^e les beweringen besproken en verwoord waarom ze het er wel en waarom ze het er niet mee eens waren. In de 2^e les hebben de kinderen antwoorden gegeven op filosofische vragen, dit hebben ze voor zichzelf opgeschreven en de kinderen die wilden reageren, mochten hun antwoord verwoorden aan de rest van de klas. Ze hebben nu 1 les Godsdienstfilosofie gehad en daarin hebben ze samen nagedacht over de geloofsvragen die ik uit hun enquêtes heb gehaald.

Lesdoelen

Aan het einde van de les hebben de kinderen gesproken over de geloofsvragen. Ze hebben er samen over nagedacht en kunnen verwoorden wat hun mening over die vragen is en wat ze denken wat het antwoord zou kunnen zijn.

Competenties waar ik aan ga werken

Ik heb voor deze les geen PABO-competenties gekozen, maar de methode van Marion Blank. Volgens Blank zijn er 4 verschillende abstractieniveaus die bij het stellen van een denkvraag gehanteerd worden:

1. Het weergeven van opvallende informatie en het weergeven ervan
2. Aangeduide en minder opvallende kernmerken weergeven of erop reageren
3. Herstructureren van waarnemingen en ervaringen
4. Reflecteren en beredeneren

Uitwerking competenties en vuistregels

-

Organisatie (voor, tijdens en na de les)

Voor: De uitspraken zijn uitgewerkt in een powerpoint, usb is aanwezig, digibord is beschikbaar.

Tijdens: De kinderen blijven allemaal aan hun eigen tafel zitten. Ze zitten in tweetallen en steken hun vinger op als ze willen reageren op de uitspraken.

Na: Korte evaluatie

PowerPoint 4^e filosofieles

Student:
Gabrielle Vosters

(Basisschool)groep: 5

Vak: Filosofie

Stageschool:
Het Fundament,
Genderen

Datum: 14-05-2013

Beginsituatie

De kinderen hebben nu 2 lessen filosofie gehad. Ze hebben bij de 1^e les beweringen besproken en verwoord waarom ze het er wel en waarom ze het er niet mee eens waren. In de 2^e les hebben de kinderen antwoorden gegeven op filosofische vragen, dit hebben ze voor zichzelf opgeschreven en de kinderen die wilden reageren, mochten hun antwoord verwoorden aan de rest van de klas. Ze hebben nu 2 lessen Godsdienstfilosofie gehad en daarin hebben ze samen nagedacht over de geloofsvragen die ik uit hun enquêtes heb gehaald. Vandaag starten we met de laatste filosofieles.

Lesdoelen

Aan het einde van de les hebben de kinderen 4 verschillende tekeningetjes gemaakt bij de geloofsvragen die op de PowerPoint staan. Aan het einde van de les kunnen de kinderen uitleg geven bij de tekening die ze hebben gemaakt.

Competenties waar ik aan ga werken

Ik heb voor deze les geen PABO-competenties gekozen, maar de methode van Marion Blank. Volgens Blank zijn er 4 verschillende abstractieniveaus die bij het stellen van een denkvraag gehanteerd worden:

1. Het weergeven van opvallende informatie en het weergeven ervan
2. Aangeduide en minder opvallende kernmerken weergeven of erop reageren
3. Herstructureren van waarnemingen en ervaringen
4. Reflecteren en beredeneren

Uitwerking competenties en vuistregels

-

Organisatie (voor, tijdens en na de les)

Voor: De uitspraken zijn uitgewerkt in een powerpoint, usb is aanwezig, digibord is beschikbaar, tekenpapier aanwezig.

Tijdens: De kinderen blijven allemaal aan hun eigen tafel zitten. Ze zitten in tweetallen en steken hun vinger op als ze willen reageren op de uitspraken.

Na: Korte evaluatie

